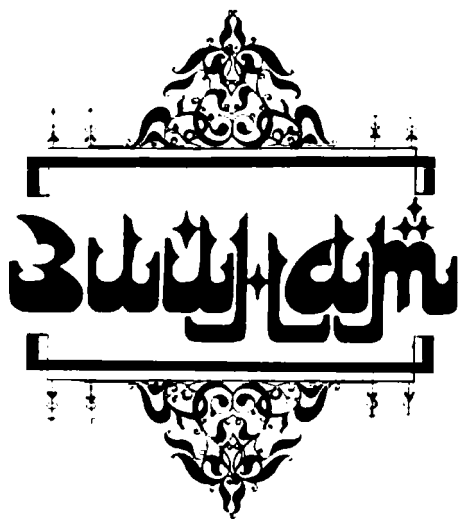

АБУ АЛИ ИБН СИНО

Тошкент

Нашрга тайёрловчи

Музаффар Мирзо

Шарқнинг улкан мутафаккир олими ва ҳақими Абу Али Ибн Синонинг «Тиб Қонулари» китобидан олинган ушбу «Зийнат» рисоласи ҳам йигитларимизга, ҳам ҳушрўй қизларимизга доим асқотадиган китоб бўлиши албатта сир эмас.

Ушбу рисолада Расулиллоҳ саллоллоҳу алайҳи вассаллам айтганларидек «Инсоннинг ҳам кўнгли, ҳам жамоли гўзал», бўлиши учун зарур, кундалик маслаҳатлар берилган.

© «Чўлпон» нашриёти

«Мурод» фирмаси

МУЙНИНГ АХВОЛИ ВА БОШ ҚАЗҒОҚЛАШ

Биринчи фасл. Мўйнинг моҳияти

Тутунсимон буғ тери тешиқларида қуюқлашиб туриб қолганда, айниқса, бадан рутубати ёпишқоқ ёғсимоқ бўлиб, сувсимон ва лойсимон бўлмаса, ўша буғдан мўй пайдо бўлади. Бу ёғли дарахтларнинг барги тўкимаганига ўхшайди. Лекин зийнат бобида мўй жавҳарини ўстириш ва уни тўкиб юбориш, миқдорини кўпайтириш ва камайтириш, ҳажмини йўғон, ингичка ва узун қилиш, шаклни силлиқлаш ва жингалак қилиш, рангини қорайтириш, қизартириш ва оқартириш тадбирлари тўғрисида сўз боради. Бу мақолада ана шу мақсадлар устида гапирмиз.

Иккинчи фасл. Мўй чиқмасликнинг сабаби

Мўй ё моддадаги сабаб билан, ёки мўй ўсадиган нарсадаги сабаб билан бутунлай чиқмай қолади, ё кам чиқади. Моддадаги сабаб ё унинг камлиги ёки йўқлигидир. (Модданинг) камлигига сабаб шу бўладики, бирон нарса беркитиб қўяди ёки ўзгартиради, ё асли жавҳар кам бўлади. Масалан, болалар ва хотинларда ҳўл буғ кўплиги сабабли тутунсимон буғ кам бўлади, натижада уларда соқол чиқмайди. Асли жавҳарнинг камлигига сабаб ё бирор ҳодиса юз бериши, ёки табиатнинг уни тугатиб қўйишидир. Бирон ҳодиса сабабли мўй камайиши касалликдан янги турган кишиларда юз беради; узоққа чўзилган касалликлар, сил ва ингичка оғриқ касалликлари улардаги (рутубатни) сўриб қурилади, натижада уларда мўй овқатланадиган модда қолмайди ва сувсаган ўсимлик суғорилмаганда бўладигандек мўй тушиб кетади ва ўсмайди.

Бичилган кишиларда ҳам, уларнинг бичилганлиги сабабли ҳўл ва совуқ мизожлиқда хотинларга ўхшаганликларидан шундай бўлади. (Бичилган кишиларда) эрлик уруғига айланадиган модда йиғилиб, совуб қолади ва у совуқлик шариф аъзоларга бориб, уларни со-

вутади, шунинг учун уларнинг рутубатлари тарқалиб қуримайди ва кам тарқалиши ва суюқлиги сабабли тери тешикларида туриб қолмайди, балки чиқиб кетади. Бошига доимо оғир салла ўраб юрадиган кишиларда ҳам шундай ҳолат юз беради.

Табиат жиҳатидан (мўй) кам бўлишига тепа сочининг тўкилиши мисол бўлади. Чунки бош тепасида мўй моддасининг етишмовчилиги сабабли тепа сочи тўкилади. Бунга модданинг камлиги ёки миянинг бош косасига тегмай пастга чўкиши сабаб бўлади, шунда мия бош косасига тегиб тургандагидек бош суягини етарли даражада суғора олмайди.

Мўй ўсадиган жойдаги сабабга келганда бу уч турли бўлади: ё у жойга мўй моддаси ўтмайди, ёки ўтади, лекин тўхталиб турмайди; ёки у жойда модда бузилиб, мўйга айланмайдиган кайфиятга ўтиб кетади. У жойда модда ўтмаслигининг сабабли тери тешикларининг берклигидир, бунга эса қуруқлик туфайли бўлган кучли зичлашув сабаб бўлади, бу тепа сочининг тўкилишига ёрдам беради. Иссиқ мизожли кишида қуриш тезлашгани сабабли тепа сочи тез тўкилади, шунинг учун тепа сочи тўкилишга қобилиятли кишиларда мизож иссиқлиги сабабли бадан ва кўкрак мўйи кўп бўлади; улардаги мўйнинг кам қисми юлиниши қийин бўлади. Ёки олдин бўлиб ўтган яраларнинг изи сабабли юз берадиган зичлашишдан тери тешиклари тўсилади: сочи тўкилаётган кишида ҳам шундай ҳолат кўринади.

Тери тешикларида модда тўхталмаслигининг сабаби терининг жуда сийрак экани ва тешикларининг кенглигидир. Бу соқол чиқмасликка ёрдам берадиган ҳоллардан биридир, бундай кишилардаги мўйнинг қолган қисми сийрак бўлиб, юлиниши осон бўлади. Умр охирида мизож қуруқлашадиган пайти келиб, тери тешиклари торайгач, ҳарорат камлиги сабабли мизож ҳўл бўлса ҳам (ҳалиги торайиш) тепа сочининг тўкилмаслигига таъсир кўрсатади; масалан, хотинларда ва бичилган кишиларда шундай бўлади.

Мўй моддасининг бузилишига келганда эса бу пўст ташлаш ва «тулки касаллиги»даги сингари ё жойлашиб олган ёмон хилдан бўлади, ёки бутун бош сочи ва мия сочи тўкилиши турларининг баъзисидаги каби даволаниши қийин, ўйиб еювчи ёмон яралардан бўлади. Соч тўкилишни даволаш қийиндир; гарчи уни бошланишдан олдин қайтариш ёки кечиктириш мумкин бўлса ҳам, шундай бўлади.

Букротнинг мия сочи тўкилган кишиларда оёқ венасининг кенгайиши касаллиги юз берса, мўйлари ўсади, дейишдан мақсади «тулки касаллиги» ва шунга ўхшашлар билан сочи тўкилган кишиларни кўзда тутганидир.

Қош ва киприклар ўсадиган жой тоғайсимон: ҳамда пишиқ ва мўйни сақловчи бўлгани сабабли у мўйлар тез тўкилмайди. Шунинг учун ҳабаш ва занжиларда терилари мўйларни сақловчан бўлганидан уларнинг тепа сочлари кейинроқ тўкилади, чунки пишиқ нарса тешилмайди, шу сабабли унда мўй кам бўлади, лекин бор мўй сақланади ва тезда тўкилиб кетмайди. Тили чучук кишиларнинг миясида рутубат кўплигидан тепа сочлари тўкилмайди, шунинг учун уларда назладан бўладиган ич кетиш кўп бўлади.

Учинчи фасл. Мўйни тўкилишдан сақлайдиган дорилар

Мўйларни сақловчи дорилар латиф тортувчи ҳароратли ва буриштириш қувватига эга дорилар ҳамда шундай таъсир кўрсатадиган хусусиятга эга дорилардан иборатдир. Биз ҳозир бу ерга лойиқ дориларни, умуман, мўйни сақлашга ва унинг тўкила бошлашига қарши чора кўришга мос келадиган содда дориларни, ниҳоят, бундан кейин у дориларни ишлатишда кўзда тутилиши керак бўлган зарур шартларни баён этамиз.

Мирта, унинг дони, ладан, омила, Қобул ҳалиласа, мурр, сабр ва сунбулсочлар ана шундай дорилардандир, гоҳо буриштириши сабабли мози ҳам муҳим дориларга киради. Филзахра, айниқса, бунинг буриштирувчи шароб билан қўшилгани, ёки мирта ёғи, мастаки ёғи, ёки мирта суви, ёки озоддарахт баргининг шираси, шунингдек, зиғир дарахтининг уруғи билан бирга қуйдирилгани ва унинг ёғ билан суюқ суртма қилингани ҳам, ўша дорилар қаторига киради. Яна ёнғоқ пўстини кўйдириб, мирта ёғига аралаштирилса, бу ҳам ўшанга киради; буриштирувчи шаробни ҳам, айниқса болаларга суртилади.

Мураккаб дорилар: Мирта дони, мози ва омилани маълум йўсинда гул ёғи ёки мирта ёғида қайнатиб ишлатилади. Шунингдек, ҳўл мирта барги, ладан, жумрут, саръ новдалари ва мирта донини зайтун ёғида янчиб, шу таркибни бошга суртилади. Яна

қора мирта донини, петрушка уруғи, мирта доналари, лавлаги уруғи ва жумрут новдаларидан бир бўлақдан, сунбулсоч ва ладандан ярим бўлақдан, қора шаробдан олти бўлақ олиб, шу шаробда ҳалиги дориларни то шаробнинг учдан бири қолгунча қайнатилади. Кейин бунга тўполоқ ва сунбул билан хушбўй қилинган зайтун ёғидан икки бўлақ қўшиб қайтадан уч мартаба қайнатилади. Кейин сув ва ёғ қисмини дорилардан сиқиб олиб сопол идишга солиб қўйилади, чайқатиб турилади ва керак пайтида ишлатилади. Бу (дори) мўйни сақлайди ва қорайтиради.

Яна: петрушка уруғи, лавлаги уруғи, сунбулсоч ва кундур елимининг ҳар бирдан икки уқия, ўн беш дона ёнғоқ, санавбар дарахти илдизининг пўстидан бир ритл олинади ва ҳаммасини лой билан сувалган қозонга солиб, тандирга қўйилади ва унда куйиб янчиладиган бўлгунича қолдирилади. Сўнгра олиб янчилади, унга бир ритл айиқ ёғи қўшилади, — бу яхшироқ, — ёки ғоз ёғи қўшилади, кейин дорига эҳтиёж тушганда хушбўй қилинган ёғда эритиб ишлатилади. Бу тепа соч энди тўкила бошлаганда ҳам фойда келтиради.

Ёки буриштирувчи шаробдан бир ярим ритл, ладандан бир уқия, санавбар дарахти пўстининг куйдирилганидан икки уқия, куйдирилган сунбулсочдан ҳам шунча, айиқ ёғидан бир ритл, итузум ширасидан тўрт ярим уқия олиб, ладанни тило шаробидан то қуюлгунча қайнатилади, бунга ҳалиги дориларни қўшиб аралаштирилади, сўнгра идишга кўтариб олинади. Қачон керак бўлса, ундан бир оз олиб, хушбўй ёғ билан яхшироғи Рум сунбулининг ёғи билан қўшиб суртилади ва гоҳо ёғсиз ҳам суртилади.

Яна бир қадар энгилроқ дори: мурр, ладан, мирта ёғи, айниқса, бунинг шаббўй ёғи билан мирта сувини қайнатиб олингани ва буриштирувчи шаробларни олиб, уларни кўриниб турган аҳволда яраша аралаштирилиб суртилади.

Яна лола баргини мирта ёғи билан қўшиб, бошга суртиб бир кеча қўйилади, кейин ҳаммомга тушилса, бу сочни тўкнлишдан сақлайди ва қорайтиради. Яна ладан, сунбулсоч, санавбар дарахти пўстининг кули, айиқ ёғи ва тахир шаробдан етарли миқдорда олиб, шу таркибни мастаки ёки мирта ёғи билан аралаштирилади.

Яна: тўзондек қилиб янчилган хинадан ярим ритл ва янчилган кўк мозидан ўн дирҳам олиб, буларни ўзига баробар ўткир сиркага қўшилади ва «қовоқ» ва

амбиқ асбоби билан (буғлатиб) томчилатилади; бу томчилатишдан ҳосил бўлган (модда) мўйни тўкилишдан сақлайди.

Яна сумбулсоч ва ладандан баробар бўлақлар ва мирта ёғидан етарли миқдорда олиниб (ишлатилади). Ёки кундур елими, калтакесак тезаги ва денгиз кирпичининг тезакларидан беш дирҳамдан ва тоғ газাগўтидан икки дирҳам олиб, буриштирувчи шаробда эзилади ва айиқ ёғи билан аралаштириб ишлатилади.

Тўргинчи фасл. Қошни тўкилишдан сақлайдиган дорилар

Лола гулидан тўрт (бўлақ), тизимгул, унинг илдизи ва анжир новдаларининг ҳар бирдан бир (бўлақ), ладандан уч (бўлақ) олиб, ҳаммасини янчилади ва ана шу таркибини ўзи баробар мастаки ёғи билан қўшиб ишлатилади. Яна: чўл қовоғининг илдизи, сирач ўсимлигининг илдизи ва янги санавбар дарахти кулининг ҳар бирдан бир бўлақ ва буракдан икки бўлақ олиб, хушбўй қилинган мирта ёғи билан аралаштирилади. Кўпроқ гапириладиган гап шу.

Агар мўй тўкилишига мизож қуруқлиги ва қон камлиги сабаб бўлса, баданга ором берилади ва унга яхши озик бўладиган ёғли ва латиф ҳароратга мойил овқат берилади. Нордон, шўр ва таҳир ҳеч бир нарса берилмайди, жинсий алоқадан ва эски шаробдан тийилади. Доимо ширин сувга ювинтирилади. Баданга сода, ишқор ва совун тегизилмайди, балки боқила уни, қовун уруғи, лой, испағул ва шуларга ўхшашлар билан ювилади.

Агар (мўй тўкилиши) тери тешиқларининг жуда буришганидан бўлса, тарқатиб сийраклантирувчи дорига эҳтиёж тушади. Шунда овқатга ҳардал, саримсоқ ва гандано каби очувчи нарсалар қўшиш керак бўлади. Терига ҳам тоғ газাগўт елими, жардал, ялпиз, газাগўт ва пиёз қабилар суртилади. Тарқатувчи сувлар билан ювинтирилади, бошни бурак ва денгиз кўпиги билан ювилади. Бундай киши ёғлардан сақланиши керак.

Тери тешиқларининг сийрақлигидан келган (мўй тўкилишига) кўпроқ буриштиришга мойил бўлган айтиб ўтилган дорилар, суюқ суртмалар, буриштирувчи ёғлар, ҳаммомга тушиб илиқ сув билан, кейин дафъатан совуқ сув билан ювиниш фойда қилади.

Бешинчи фасл. Сочни узайтирадиган дорилар

Сочни узун қиладиган дорилардан кўпчилигининг жавҳарида сочининг олиши мумкин бўлган ёпишқоқлик бўлади. Бу дориларга кунжут барги, қовоқ барги, ҳарорати ва буриштириш хусусияти бўлган ёғлар, масалан, куйдириб мум билан қўшилган ёки ўзича қолдирилмаган гулсапсар ёғи, хина ёғи, айниқса, мирта ёғи мисол бўлади; гоҳо бошни Абу Жаҳл тарвузи ивигилган сув билан ювиш ҳам фойда қилади.

Бу ҳақда фойдали дорилардан: ладаннинг яхши хилини лой билан сувалган косага солиб, енгил олов устида зайтун ёғи билан эритилади, унинг устига хурмонинг куйдирилган данагидан бир оз сепилади ва ҳаммасини олов устида яхши аралаштирилиб, кейин ишлатилади. Бу ҳақда озоддарахт баргининг ва у барг сувининг яхши хусусияти бор. Зиғир уруғининг кўмирини кунжут ёғи билан қўшиб ишлатилса, у ҳам ана шундай таъсир кўрсатади.

М у р а к к а б д о р и. Озоддарахт барги, янги Рум сунбулсочи, мурр ва омилани олиб, шу таркибни ювишда ишлатиладиган маълум моддаларнинг баъзисига солиб бошга ёпилади.

Яна; хардални лавлаги қайнатилган сувга солиб, бу билан бош ювилади, кейин бошни мирта ёки омила ёғи билан ёғланади.

Я х ш и м у р а к к а б д о р и : ҳўкиз ўти, бўри ўти, шунингдек, Кобул ҳалиласи, балила, омила, содоварон ва бутун мозининг ҳар биридан бир бўлакдан олиб, янчиб и т у з у м шираси билан етти кун ишланади, сўнгра қуритилади. Бош ва соқолни сув, асал ва янчилган шиша билан ювгандан кейин бу таркибни суртилади. **Яна:** пўсти ажратиган арпадан ўттиз дирҳам ва омиладан беш дирҳам олиб, сувда то иккаласининг қувватини сув ўзига олгунича қаттиқ қайнатилади, кейин шу сувда сувнинг яримича бинафша ёғи, уч дирҳам вазнида ладан, кунжут барги, гулҳайри барги, ҳўл ё қуруқ баргларида ўн дирҳамдан олиб қайнатилади; қайнатишни сув кетиб, ёғи қолгунча давом эттирилади.

Бошқа бир дорининг таркиби, буни ал-Қиндийга нисбатан берлади. Сут билан ишланган омиладан йигирма дирҳам олиб, икки ритл сувда то тўртдан бири қолгунча қайнатилади. Бунинг устига ўзига баробар

бон дарахти ёғи, пўсти ажратилган арпа ва бир оз ладан сепиб, то суви кетиб ёғи қолгунча қайнатилади.

Олтинчи фасл. Сочни ўстирадиган кучли дорилар, булар даволаш мумкин бўладиган тепа сочининг тўкилиши, қош ва бошқаларнинг тўкилишини ҳам даволайди.

«Тулки касаллиги» бобида биз айтадиган ҳамма дорилар шулар жумласидандир, яна ўша ерда кўрсатилган ҳамма тадбирлар: бошни ишқалаш ва уни қизартириш, бошга ёғлар ишлатиш, сўнгра «тулки касаллигига» хос ва бир йўла тортиш ва тарқатиш хусусиятига эга бўлган кучли дорилар ҳам шундай; уларни ишлатиш тепа соч тўкилишида, тўкилган мўйни ўстиришда қош ва соқолни ўстиришда фойдалидир. Бобил толи илдинининг пўстини зайтун ёғи билан қўшилса, мўйни кучайтиради, яхши сақлайди ва қорайтиради.

Биз шу ерда баён қилмоқчи бўлган дориларга келганда, улар, мўйни тўкилишдан сақлаш бобининг охирида айтилган гапларимизни эътиборга олганда, «тулки касаллигида» ҳам фойдали бўлади. У дорилар қуйидагилардан иборат:

Т а р к и б : оёқ ва бошлари ювилган янги олакуланглари олиб, сояда қуртилади ва гунафша ёғида эзилади ёки гунафша ёғида, ё зайтун ёғида қуюқлашгунча қайнатилади. Бу таркибни исталган жойга суртилса, у жойни қавартириб, кейин мўй ўстиради. Шунингдек, «балозур асали» мўйи тўкилаётган жойларга суртилса ёки етмакни тухум ёғида янчиб, киши истаган жойига бир неча марта суртса, мўйни ўстиради.

Я н а б о ш қ а с и . Эшакнинг куйдирилган туёғи, куйдирилган шоҳларни сирка қўшиб суртилса, кучли (таъсир қилади). Аммо чумоли тухумини бон дарахти ёғи билан қўшилса, у ҳам мўй ўстирувчи дорилардан бўлади, бироқ кўпчиликнинг фикрича, бу (мўй) ўсишига тўсқинлик қилади.

Уйларда бўладиган калтакесак ҳам тажрибадан ўтган (дорилардан) ҳисобланади, уни ўлдириб қуритилади ва ёғ билан эзиб суртилади. Фиръавн шишасини ҳам янчиб, оқ гулсапсар ёғи билан қўшиб ишлатилади. Улардан кўра энгилроқ дори: қалайдан ясалган салоя тахтаси ва дастани олиб, икковининг ўртасига сочга ишлатиладиган маълум ёғ ёки мойни қўйиб то қалай-

нинг қуввати ёққа ўтганигача тахтага дастани ишқаланади ва шуни чапилади. Уша жойга қайнатилган анжир баргини қўйиб боғланса ҳам бўлади; ана шу дори анча қувватлидир.

Яна: фундукдан йигирма дона олиб, янчиладиган бўлгунча қовурилади, кейин турп ёғи билан қўшиб ишлатилади. Ёки баргизуб деб аталадиган ўтдан, эшак олати ва эшак талоғининг қовурилганидан ярим ритлдан ладандан йигирма (уқия) вазнида олиб, ладанни шаробда эритгандан кейин ҳаммаси қўшиб ишлатилади.

Филагрый айтган дорилардан бир: хўкизнинг тузланган ёғидан тўқсон олти дирҳам, ишқор ва тоғ газгаўти елимининг ҳар биридан ўн саккиз дирҳам, ладандан ҳам шунча, сунбулсочдан қирқ саккиз дирҳам, эшак олатидан қирқ саккиз дирҳам ва эшакнинг талоғидан олти дирҳам олиб, эшакнинг талоғи ва олати қуритилади ва майдаланади, бу таркибнинг ҳаммасини қора шароб билан қўшилади, кейин бошни қириб туриб уни суртилади ва суртилганча беш кун қўйилади. Кейин ювиб ташлаб, (касалга) икки кун дам берилади, сўнгра яна қайтадан ишлатилади. Агар бош яра бўлса, яраланган жойни ўрдак ёғи билан даволанади.

Қаритун (дориси): олтига қуённинг қорнини олиб, яхшилаб қуритиб, лой билан сувалган сопол қозонда куйдирилади. Бунга жумрут баргидан ва мирта баргидан ўзига баробар миқдорда ва сунбулсочдан тўққиз уқия қўшилади; (ҳаммасини) иккинчи марта идишда куйдирилади. Сўнгра янчиб уч ритл айиқ ёғи ва шу миқдорда турп ёғи билан аралаштирилади. Бу таркибни қозондан кўтариб олиб керак пайтида хушбўй қилинган ёғ билан қўшиб ишлатилади.

Дафна меваси, мурч ёғи ва канакунжут ёғи — буларнинг ҳаммаси сочнинг ўсишига ёрдам берадиган нарсалардандир. Яна бўйимодарон кулини эски зайтун ёғига аралаштириб ишлатилса, секин ўсадиган соқолни ўстиради. Сенада кулини сув билан қўшиб ишлатилса ҳам шундай, у айниқса, қошни ўстиради. Яна қошга ишлатиш учун (дори); икки дона ёнғоқни фақат янчиладиган бўлганича куйдирилади, кейин унга унчалик қаттиқ куйдирилмаган хурмо данагидан бир мисқол ва мурчдан ўн беш дона қўшилади ва бу таркибни гул ёғи билан суртилади. Яна бўйимодарон кули куйдирилган фундук, ладан, олакуланг ва етмақларни олиб, бон дарахти ёғи билан ёғлоғида то қорайгунча қайнатила-

ди. Бу таркибга ўзига баробар ғолия қўшилади ва керакли жойни ишқалаб туриб, сўнгра буни суртилади. Яна: сунбулсоч, мирта дони ва петрушка уруғини қорайгунича бир оз куйдирилади ва ҳаммасини айиқ ёғи ва турп ёғи билан қўшиб ишлатилади.

Қошни ўстирадиган дори: кундур елимидан тўрт драхмий, тимсоҳ тезаги, денгиз кирписининг тезаги ва тоғ газагўтидан бир драхмийдан олиб, буриштирувчи шаробда эзилади, айиқ ёғи билан қўшиб ишлатилади.

«Тулки касаллиги» ёки бошқа (касаллик) натижа-сида илгаритдан ёмон суратда тўкилган қош учун ишлатиладиган бошқа хил дорининг таркиби: дарманадан бир бўлак, денгиз кўпигидан саккиз бўлак фарфиюн ва дафна мевасидан уч бўлакдан, хўл зифтдан тўрт бўлак олиб, зифтни гулсапсар ёғида ивтилади ва шу ёғда фарфиюнни ҳам эритилади, сўнгра бу ёғга ҳалиги бошқа дориларни аралаштириб (ишлатилади).

Шунга ўхшаш бошқа дори: қамишнинг илдизини куйдириб, ундан етти (бўлак), қурбақа кулидан беш (бўлак), таратизак уруғидан тўрт (бўлак), сирач илдизидан тўрт (бўлак) олиб, дафна ёғи билан эзиб ишлатилади.

Еттинчи фасл. «Тулки касаллиги» ва «илон касаллиги»

Терида ва мўй илдизлари унадиган жойда ўрнашиб олган ёмон модда «тулки касаллиги» пайдо бўлишининг сабаби эканини билдинг. У модда мўйлар илдизини бузиб ейди ва илдизларга яхши ғизо келишига тўсқинлик қилади. Бу ҳолат тулкилардан пайдо бўлганидан, «тулки касаллиги» деб аталади. «Тулки касаллиги» билан «илон касаллиги» ўртасидаги фарқ шуки, «илон касаллигида» фақатгина мўй тўкилмайди, балки илонда юз бергани сингари юпқа пўст ҳам шилиниб тушади, баъзан (пўст) илон шакли сингари дўнгроқ бўлади.

«Тулки ва «илон» касаллигини келтириб чиқарадиган модда гоҳо сафро, гоҳо балғам, гоҳо бузилган қон моддаси бўлади. Буларнинг ҳар бирига сочни қирганда кўриниб турган, айниқса, бир қадар ишқалангандаги тери рангидан далил олинади. Гоҳо бунга илгари қўлланган тадбирдан ва касалликка эргашиб келиб, кўпай-

ган хилтни билдирадиган белгилардан ҳам далил олинади.

Гоҳо бу касалликнинг тез ё кечикиб соғаишига терини ишқаланганда ва қирилганда қизаришнинг тез ёки секин пайдо бўлиши далил бўлади, чунки қон терига тез ёки секин тортилади. Шу билан бирга, кўп ишқалаш яра қилади ва мўй ўсишига тўсқинлик қилади.

Саккизинчи фасл. Даволаш

Таъсир кўрсатаётган хилтни аввало бўшатиш ҳамда ўзинг биладиган жуда яхши каймусли овқатларни, сув қўшилган, мўътадил ширинликка озгина мойил суюқ ва тиниқ шаробни баданга бериш бу касалликни даволашдаги тўғри тадбирларнинг энг биринчиси эканлигига шак-шубҳа йўқ: чунки бу шароб жуда ғизолидир. Беморга ҳар бир ишқалашдан олдин ва кейин ҳаммомга тушиш фойда қилади. Дастлаб баданни таъсир кўрсатаётган хилдан уни чиқарувчи дорилар орқали ёки модда ижоб этса, томирдан қон олиш орқали тозалашга бошланади. Сўнгра бошни тозалаш бобидаги фаслларда айтилган сен билиб ўтган бурунга юбориладиган ва тортиладиган ҳамда томоқ чайиладиган дорилар билан бошни бўшатилади. Сўнгра терига қаралади ва уни ўзига жойлашиб олган моддадан тозалаб моддани чиқариб ташланади ва тарқатиб юборилади. Тери ўзида ўрнашиб олувчи ёмон кайфиятни ўзлаштирамаслиги учун бу тадбир тез қўлланилади.

Касал жойдан ёмон моддани бўшатовчи дориларнинг парчаловчи ва қаттиқ қиздириши сабабли қуришиш даражасига олиб бормайдиган тарқатовчи бўлиши зарур эканига шак-шубҳаси йўқ; (қаттиқ қиздирса), терига қуруқлик беради, бу қуруқлик ҳозирда «тулки касаллигини» кетказса, ҳам, кейин мўй тўкилишига сабаб бўлади. Агар дори тоғ газাগўти сингари, — бу ўт ана шу ишлатилиши зарур бўлган соҳада асосий ўринни тутари, — кучли ҳароратли бўлса, унга мўътадил ёғларни кўпроқ қўшиб ва маълум сувлар билан суюлтириб, унинг ҳароратини синдирилади. Бу хил дорининг яхшиси янгисидир; уч йил ўтгани эса кучсиз бўлади. Кучлисини ишлатишдаги тўғри йўл, унинг миқдорини камайтириш ва қўшиладиган нарсаларни кўпайтириш ҳамда суртгандан сўнг уни тезда олиб ташлашдир. Кучсизиди эса аксинча қилинади.

Дорилар латиф бўлиши керак, бўлмаса терининг

чуқурига қуввати ўтмай қолади; бош ёмон моддани қабул қилмасин учун уларда кучайтириш ва тўсқинлик қилиш қуввати ҳам бўлиши керак. Бу қувватга касал жойга (озиклик) модданинг тушишига, кейин тери тешиқларига ўтишига тўсқинлик қиладиган кучли буриштириш қуввати қўшилмаслиги керак. (Дорида) яна теридаги ёмон қонни тарқатгандан кейин бадандан яхши қонни ва унинг ёпишқоқ буғини тортадиган қувват ҳам бўлиши керак; шунда у бир йўла яқин турган бузуқ қонни тарқатади, узоқдаги яхши қонни тортиб олади, бу (бадан) тозалангандан кейин бўлади.

Бу дориларни ишлатилганда уларнинг таъсирини кузатиб бориш керак. Дастлаб уларни суюлтириб ва (микдорини) камайтириб кучсизлантирилгани ишлатилади ва бунинг натижасига қаралади: агар бемор кўтара олса ва дорининг таъсири бежавотир бўлса, унинг қуввати ва миқдори кўпайтирилади, агар кўтара олмаса ва (дорининг) таъсири зўр бўлса, унинг миқдори камайтирилади ёки суюлтирилади. Дорининг, айниқса, мизожда бўш баданларда ёки (беморнинг) ёши ва жинсига қараб яра ва шишга олиб бормаслигига ҳаракат қилинсин. Агар шиш ва яра пайдо қилса, уларга ёғлар билан чора кўрилади, масалан, ғоз ва товуқ ёғи ҳамда юмшоқ мумли суртма суртилади. (Шиш) қайтгач, қайтадан бемор кўтара оладиган миқдорда ҳалиги дори ишлатилади. Агар яна ҳам таъсири зўр бўлса, то бузуқ қон тарқалиб яхши қон тортилгунгача шу тадбир давом эттирилади беради. Агар (Тери) дори ишлатишдан олдин ишқалагандан кўра юмшоқ ва камроқ ишқаланганда ҳам қизарса, бу дори таъсир этганини кўрсатади; агар у жойнинг ҳолати ўзгармаса, кучли дорига эҳтиёж бор эканини билинади.

Бу билан (тери) қизармаса, уни (дағал) латта парчалар билан то пўст шилиниш хавфи туғилгунча қаттиқ ишқаланилади; кейин, масалан, пиёз билан ишқаланади, агар (шунда ҳам) қизармаса, оғритиб тилиш, сўнгра саримсоқ суртишдан бошқа чора йўқ.

Зулук, қортиқлар, кўп ниналар санчиш, биз яна келгусида баён қиладиган ўткир дорилар билан қавартириш, соч чиқиши учун қаварган жойни тозалаш соғайтириш терини ёмон «тулки касаллиги» моддасидан тозалашда эҳтиёж тушадиган тадбирлардир.

Мўйна қопланган қалпоқни кеча-кундуз доимо кийиб юриш моддани тарқатишга ёрдам берадиган нарсалардандир: бу (моддани) тарқатиб терлатади. Бошни

хар икки ёки уч кунда устара билан қирдириш керак; қачон соч ўсса, қирила беради. Суртмаларни ишлатишдан бурун ҳам бошни қирдириш, биз айтиб ўтгандек, дағал латталар билан ҳамда пиёз ё турп пўчоғи билан то қиздириш ва тери тешиклари очилиб дори қуввати ни қабул қиладиган бўлгунича бошни ишқалаш керак. Баъзан ҳаммомга тушиш ўрнига ўтади. Агар бош қирдирилмаса, дори тери тагига етсин учун уни суюлтирилади.

Бўшатишларга келганда, сафрони ххарбақ ва девпечак қуввати ўтказилган ҳалила қайнатмаси, қуқоё ҳабдориси, иёражи фикро билан бўшатилинсин. Яна Абу Жаҳл тарвузининг этидан тайёрланадиган иёраж ҳам, айниқса, балғам моддасини бўшатиш учун яхшидир. Агар бу ерда савдо моддаси ҳам бўлса, у (дорига) бир оз қора харбақ қўшилади, агар сафро бор бўлса, унга сақмуниё қўшилади. Рфус иёражи ва луғозиё, айниқса, савдо моддасини бўшатиш учун яхшидир. Кўпинча, бу касаллик фақатгина бўшатиш тадбири билан ҳам тузалади. Шу бўшатиш дориларини сенга юқорида атрофлича билдирдим. Булардан кўра энгилроғини ишлатиш керак бўлиб қолса, беморга таркибида Абу Жаҳл тарвузи эти ва турбут бор бўлган аччиқ иёражни ойда уч ё тўрт мартаба ичирилади. Агар бир мартаба бўшатиш фойда бермаса, беморга дам бериб-дам бериб бир неча мартаба бўшатиш тадбири қўлланилади.

Агар бош терисининг қизарган ва томирларининг қизариб тўлишгани кўринса, умумий қон олишдан кейин, агар лозим топилса, бош томирларидан, пешона ва икки чакка томирларидан ҳам қон олинади. Лозим топилмаса буларнинг ҳеч қайсисидан қон олинмайди; чунки бу (касалликда) қон зарур нарсадир. Томоқ чайиладиган, бурунга юбориладиган ва буларга ўхшаш дориларни бошни даволаш бобида ўргандинг.

Касал жойнинг ўзига ишлатиладиган дориларга келганда, уларнинг энг кучлиси уч йил ўтмаган фарфиондир; бунини биз (даволаш) қонунида баён қилган тадбирга кўра ишлатилади. Ундан кейингиси тоғ газгаўти бўлиб, бу жуда ажойиб етук доридир. Кейин, индов, хардал, ҳўл зифт билан қорилган олакуланг кули ёки дафна ёғи билан эзилган тоғ майизидир. Яттуъ сути билан бошни қавартирилади; кейин тагидаги нарса оқсин учун қаварчиқни ёрилади, шунда бош пўсти тушиб кетса, тагидан соч чиқади. Касал аъзога

озгина муддат айиқтовон ҳам қўйилади, бунга кучли «тулки касаллиги» да эҳтиёж тушади. Улардан кейинги дорилар олтингургурт, иккала ҳил харбақ, таратизак уруғи, бурак кўпигининг иккала тури, қамиш пўсти ва унинг куйдирилган илдизи, сичқон тезаги ва қўй тезаги, — булар ҳам куйдирилган ҳолда, — узун мурч, хардал, куйдирилган фундуқ, анжир барги, етмак, зарчова, кончўп ва қитродир.

Ҳўкиз ўти, пўсти билан куйдирилган аччиқ бодом, янчиб бир неча кун ўткир сиркада сақланган кундур елими ҳам ана шулар қаторига киради. Набат жингаги шу касалликнинг дориларидандир. Дафна дарахти ёғи ва канақунжут ёғи бу касалликка ишлатилаётган ўсимлик ёғларининг афзалидир. Мумли дориларнинг афзали эса қитрон, сўнгра зифтдир. Айиқ ёғи, айниқса, унинг эскиси, ёғларнинг афзали ҳисобланади. Хардал ва қитрон эса чапланадиган яхши дорилардандир.

Чапланадиган кучли дорининг таркиби: фарфиюн, тоғ газгаўти ва дафна дарахти ёғининг ҳар бирдан икки мисқол, ўлдирилмаган олтингургурт ва харбақнинг қайси бирдан бўлса ҳам — хоҳ оқи, хоҳ қорасидан — бир миқсолдан олиб, кифоя қиларли миқдордаги мум билан қўшиб, мумли суртма ясалади.

Яна: Африка бурақидан икки бўлак, навшадилдан бир бўлак олиб, иккаласини куйдириб ўткир сиркада эзилади, касал жой ишқалангандан кейин бу таркибни суртилади. Дори шимилиб кетса, уч соатдан кейин қайтадан ишлатилади; шу тадбир уч кун давом эттирилади. Агар (тери) қаварса, билиб ўтилган тадбир қўлланилади.

Яна: олакуланг ва хардални ғолиядек бўлгунча ўсимлик ёғида қайнатилади, кучсиз (кишига ишлатилганда бошқа дори) қўшиб кучи синдирилади.

Бундан кўра енгил ва ажойиб фойдали дори: ўткир сиркани ўзига баробар яхши гул ёғи билан қўшиб чайқатилади, кейин касал жойни дағал латта билан ишқаб шу дорини суртилади. Яна тоғ газгаўтидан бир оз қўшилган ғолия суртилади.

Билгинки, болалар шу касалликка учраганда улар учун парҳез қилиш кифоядир. Балоғатга яқинлашган бола қуқоё дорисидан ярим дирҳам истеъмол қилиши, ўн ёшли боланинг эса икки донақ вазнида истеъмол қилиши мумкин.

Тўққизинчи фасл. Мўйни тушириб юборадиган дорилар

Оҳакдан икки бўлак ва зирнихдан икки бўлак олиб, озгина сабр билан қўшиб суртилса, дарҳол мўйни тўкиб юборади. Агар оҳакдан кўпроқ, зирнихдан камроқ олинса, (дори) мўътадилроқ бўлади, агар оҳак кўпайтириб юборилса, анча кечикиб амал қилади, лекин таъсир кўрсатади. Гоҳо оҳакдан икки бўлак ва зирнихдан бир бўлак олиб, сувда то патдаги толаларни туширадиган бўлгунича қайнатилади: агар бу амални шу сувнинг ўзидан яна қайтарилса, яхшироқ бўлади; бу дорини қуёшга қўйиш яна яхшироқдир. Кейин шу сувни олиб, бунда ўзига қараганда анча кам ёғни то сув ёғ қувватини олгунича қайнатилади ва шуни суртилади. Гоҳо бу сувни то туз бўлиб қуюлгунича қўйиб қўйилади, кейин шу тузни сувга қўшиб ишлатилади.

Садаф куллари ҳам зирних билан оҳакнинг ишини қилади ва улардан кўра латифроқ бўлади. Агар оҳак ўрнига ичига оҳак солиб қайта-қайта қуёшга қўйилган сувни олиб, ичига янчилган зирних қўшилса, яхши бўлади.

Гоҳо сув идишлар тагида бўладиган кўк зулук ҳам ишлатилади. Агар ўсадиган (мўйни) ингичкалиги матлуб бўлса, оҳакка ток кули ёки бурақ қўшиб кўпроқ пишитилади; кейин шу дори суртилган жойни арпа ва боқила уни ҳамда қовун уруғи билан ювиб ташланади. Гоҳо оҳак билан зирнихни кашкоб ва гуруч суви билан қўшилади; гоҳо бу таркибга мурр ва мастаки, баъзан эса денгиз кўпиги ҳам қўшилади.

Унинчи фасл. Оҳак куйдирган кишини даволаш

Оҳакни суртгандан сўнг, уни кўп ағдариб пишитмаслик, балки тезда ювиб ташлаш керак; оҳак ишлатишдан олдин гул ёғи суртилган бўлсин. Суртилган жой иссиқ сув билан ювилгандан кейин, совуқ сувда ўтириш керак, бу яхши даводир. Кейин у жойга пўсти артилган ясмиқни гул суви ва сандал билан суртилади, айниқса, у ер ачишаётган бўлса, шундай қилинади. Агар кучли ачишаётган бўлса, қўрғошин упа марҳамини, шунингдек, тухум оқи, гул ёғи ва кофур биланиш-

ланган куйдирилган қўрғошин суртмасини ишлатмай чора йўқ.

Ўн биринчи фасл. Оҳак ҳидини кетказадиган тадбирлар

Оҳак ишлатгандан кейин хушбўй нарса билан ишланган лой ёки сирка ва гул суви билан қўшилган лой суртилади. Шафтоли баргининг бу тўғрида ажойиб хусусияти бор; ток барги, янчилган райҳон барги, хина, маҳсар новдаси, гул, омила шираси, қорачайир ва шунга ўхшашларни якка-якка ва қўшиб ишлатилса ҳам (фойдали бўлади).

Ўн иккинчи фасл. Мўй ўсишига тўсқинлик қиладиган дорилар

Совутиб увуштирувчи дорилар мўй ўсишига тўсқинлик қилади. Масалан, олдин мўйни юлиб ташланади, кейин ўша жойга мингдевона, афюн ва сиркани сассиқалаф билан қўшиб суртилади. (Сассиқалафни) сиркада қайнатилса, яхшироқ бўлади. Тўқай қурбақасининг қуритилганини янчиб, испағул шираси ёки мингдевона шираси, ёки сирка билан қайта-қайта суртилса, мўй ўсишига тўсқинлик қиладиган дорилардан бўлади. Айтишларича, ичига калтакесак солиб қайнатилган ёғни суртилса, мўй ўсишига тўсқинлик қилади, кирпи солиб қайнатилган ёғ шундай бўлади. Баъзан бунинг тескариси ҳам айтилган.

Бу бобда айтилган дорилардан бири шуки, қумулиё кесаги ва қалай упасидан баробар бўлакларни ва аччиқтошдан ярим бўлакни олиб, хўл мингдевона суви билан эзилади. Баъзиларнинг айтишича, тўқай қурбақасининг қони ва дарё ташбақасининг қони мўй ўсишига тўсқинлик қилади. Кўршапалакнинг қони, мияси ва жигари ҳам бунга тўсқинлик қилади, дейилади. Баъзан шулардан дори таркиб қилиб айтадилар: қамишли тўқай қурбақаларини олиб қуритилади, шундан ва ариқ ташбақасининг қуритилган қонидан, қизил буракдан, куйдирилган қўрғошин ва куйдирилган марварид садафидан баробар бўлакларни олиб, сув билан қориштирилади ва киндик таги ҳам қўлтиқ мўйини юлиб ташлаб туриб ишлатилади. Қичитқи ўт ва унинг

уруғини ёғ билан қўшилса, мўйни тўкиб юборадиган кучли дори бўлади.

Ун учинчи фасл. Сочни жингалак қиладиган дорилар

Булар сариқ йўнғичқа уни ва унинг ёғи, оқ кунор, мурр, мози, оҳак ва куйдирилган қўрғошин кабилардир. Буларни бир-бирига қўшиб ишлатилади ёки баъзилари билан чекланиб турилади; бу хил дорини бошга қўйилади. Гоҳо буларга мингдевона уруғи ва ёғи ҳам қўшилади, гоҳо мингдевонанинг танҳо ўзи ҳам ишлатилади. Оҳакни бир оз сув қўшиб озгина куйдирилса, унга учдан икки ҳисса кунор қўшиб, совуқ сув билан қориштирилса, у ҳам шу дорилар қаторига киради. Шунингдек, аччиқтуз кўпиги ҳам сочни жуда жингалак қилади.

Жингалак қилувчи яхши дори: мози бужури, игна кукуни, сарв барги ёки дони, беҳи уруғи, куйдирилган қўрғошин, катиरो, Ҳузистон лойи ва омиланнинг ҳар биридан бир бўлакдан, ўчирилмаган оҳакдан ярим бўлак олиб, бу таркибни лавлаги суви билан қориштириб ишлатилса, сочни қорайтириб жингалак қилади.

Ун тўртинчи фасл. Сочни силлиқ қилиш тадбири

Бунинг давоси (куйида) айтилган мўй ёрилиш давосининг ўзи, қисқаси бўшаштирувчи ёғлар ва ҳўлловчи ширалар ишлатишдир.

Ун бешинчи фасл. Сочнинг ёрилиши

(Мизож) қуруқлиги ва қуруқ овқат (сочнинг ёрилишига) сабаб бўлади. Юмшатувчи мўътадил ёғлар, ёпишқоқ ширалар, масалан, гулхайри шираси, испағул шираси, тол баргининг шираси ва рутубатлантириш хусусиятига эга бўлган ҳамма нарсалар сочининг ёрилишига йўл қўймайди.

Ўн олтинчи фасл. Сочни ингичка қилувчи нарса

Соч дориларига бурақ қўшилса, соч ингичка бўлиб ўсади.

Ўн еттинчи фасл. Мўйнинг қора ва оқ бўлиши

Бундан бошқа жойда мўйнинг қора ва оқ бўлиш сабабларини гапириб ўтдик. Ҳозир айтадиганимиз шуки, қон ёглиқ, қуюқ ва ёпишқоқ бўлар экан мўй қора бўлади, агар қон сувсимон бўлиб қолса, мўй оқара бошлайди.

Ўн саккизинчи фасл. Мўй оқаришини кечиктирувчи нарсалар

Мўй оқаришини кечиктирувчи тадбирлардан бири унинг дастлабки сабабларига қарши чора кўриш, шунингдек, мўйнинг ўзига етказиладиган нарсаларни (яхшилашдан) иборатдир. Биринчисиди ҳар доим балғам хилтини, айниқса овқатдан кейин, қусиб ва ҳуқна қилиб бўшатиб туриш, дам олиб-дам олиб яна шу тадбирни қўллаш орқали бўлса, (иккинчиси), маъжунларни ва келгусида биз айтадиган мўйни қорайтирувчи дориларни истеъмол қилиш билан бўлади. Шу билан бирга пишиқ ва яхши қон пайдо қиладиган яхши каймусли овқатларни мўътадил равишда истеъмол қилиш, масалан, қовурдоқ, қозон кабоби ва сих кабоблар, қоврулган нарсалар (ейиш керак). Шўрва ва суюқ ошлар истеъмол қилинмаслиги керак; юқоридагиларни ҳам ҳазм қила олиш даражасида ейиш керак, асл қоида шудир, чунки ҳазм бузилса, қон ҳам бузилади.

Мизож жуда ҳўл бўлса, хардал, мурч, масаллиқлар, нонхўришлар ва муррийдан иборат иссиқ дориворларни, айниқса, наҳорга истеъмол қилиш, хардал билан қўшиб лавлаги истеъмол қилиш, озгина шаробнинг ёлғиз ўзини ичиш билан чекланиб туриш керак. (Мизожни) рутубатлантирувчи ҳўл меваллар, сабзавотлар, сут, балиқ, ҳалим, шовла (ейиш), кўп сув ичиш, томирдан кўп қон олдириш, (оқарган) мўйни юлиш, ҳаддан ташқари маст бўлиш, жинсий алоқани кўп қилишдан сақланиш лозим. Кофур, шул суви, ёсуман ёғи ва ёсуман сувини мўйга суртиб туриш лозим. Ичиладиган

оддий ширин сувда кўп ювинмаслик керак, агар (бундай сувда) ювинилса ҳам дарров қуришиб, аргиниш керак. Шу билан бирга, мўйни ювиб туриш унинг қувватини сақлайди, ювинганда ҳам Абу Жаҳл тарвузининг эти, седана, бурак ва хўкиз ўтидан ясалган ювувчи дориларни ишлатиш керак.

Балғам моддасини қирқадиган ва мўй оқаришини кечиктирадиган маъжунлар ва дориворларга келганда, масалан, Қобул ҳалиласидан ҳар куни биттадан чайнаб ютиб турилади; Бу, кўпинча, умр охиригача мўйни қоралигича сақлайди. Турли ҳалилалардан тайёрландиган катта ва кичик атрифуллар, темир чиркидан тайёрландиган маъжун ҳам шундайлардандир, бунга тилла қўшилса, яхшироқ бўлади.

Шу хилдаги дорилардан бири мана бу: қора ҳалила ва омиланинг ҳар биридан бир бўлакдан, балозурдан чиқариладиган асалдан ярим бўлак олиб, сариеғ билан аралаштирилади ва асал билан қориб, сўнг истеъмол қилинади. Бу жуда кучли доридир, уни ёмон таъсир кўрсатмайдиган миқдорда (яъни) оз-оздан истеъмол қилиш керак. Анақардиё, митридат ва тарёқ ҳам кучли дорилардандир. Афъо илонларнинг этларини ейишни одат қилинса, мўй қоралигини ва қувватини сақлаш мумкин.

М ў ъ т а д и л , я х ш и м а ъ ж у н т а р к и б и : қора ҳалила, биринж, узун мурч, омила, — гоҳо узун мурч ўрнига темир чирки ҳам олинади, — ва шакарни олиб, шулардан атрифул ясалади. Бошқа бир яхши дори: занжабил, Қобул ҳалиласи ва узун мурчдан баробар бўлақлар олиб, маъжун қилиб истеъмол қилинади.

Яна бир бизга тегишли дори. Қобул ҳалиласидан йигирма дирҳам, темир чиркидан тўрт дирҳам, дарахт пўкагидан беш дирҳам, занжабил, узун мурч ва қалампирмунчоқнинг ҳар биридан уч дирҳамдан олиб, асал билан қориштириб истеъмол қилинади.

Мўйни қорайтирувчи бу дориларни тўла бир йил истеъмол қилиш керак. Мўй қорайишини яхши кўрган киши шундай маъжунлардан ичганда то кун яримигача сабр қилиб, кейин овқатланади.

*Ун тўққизинчи фасл. Мўй оқаришига
тўсқинлик қилувчи
чапиладиган дорилар*

Кучайтирувчи иссиқлик ҳамма ёғлар ва табиати бўйича шуларга ўхшаган суюқликлар мўй мизожини туғма ҳароратга мувофиқ сақлайди, натижада мўйга ўтадиган озик бузилмайди. Масалан, қитрон суртиб тўрт соат қўйилса, кейин ҳаммомга тушилса (ана шундай бўлади). Бош мизожи совуқ бўлган киши ҳам шунда илож топади. Оқувчи суюқ ҳўл зифт ҳам шундай (хусусияга эгадир). Куст ёғи ҳам шундай таъсир кўрсатади, бу жуда кучлидир. Бон дарахти ёғи, седана ёғи ҳамма нарсадан ҳам кучлироқдир.

Абу Жаҳл тарвузининг эти билан тайёрланадиган ёғ ва ҳардал ёғи (ҳам кучлидир.). Хардал ёғи ва седана ёғидан тайёрланадиган дори яхши кучли доридир, седанани (ёғда) қайнатиб, сўнг ўша ёғда (седана) билан бирга ёки ундан кейин Абу Жаҳл тарвузини қайнатилади.

Еввойи зайтундан сиқиб олинган ёғни ҳар куни давомли суратда мўйга суртиб турилса, мўй оқаришига тўсқинлик қилади.

Я х ш и ё ғ . Думбул зайтун ёғидан уч қист, сумбулдан бир ярим уқия, хушбўй тирноқдан ярим уқия, қорачайир гулидан ярим уқия олиб, бу дориларни ёғда то учдай бири қолгунча ёғи сувда сув дориларнинг қувватини ўзига жуда қаттиқ олгунча қайнатилади, сўнгра ҳалиги зайтун ёғини ўша сувда бутунлай кетгунча қайнатилади. Тўғрироғи шуки, шу пайтда зайтун ёғининг миқдори камайтирилиб, бир ярим қистда тўхтатилади; сўнгра уч уқия араб акацияси ширасидан олиб, шаробда ивителиди ва яхшилаб янчиб, араб акацияси ширасини зайтун ёғи билан қўшиб истеъмол қилинади.

Я х ш и ё ғ . Чигит ёғи, мирта ёғи ва омила ёғидан баробар бўлақларни, яъни ҳаммасидан олиб, бир ритл қилиб олинади: кейин тўпалоқ, Цейлон дорчинини, сунбул, седана, қалампирмунчоқ, Абу Жаҳл тарвузининг эти, куст, хом уд, қорачайир гули ва хушбўй қамишнинг ҳар биридан бир хил вазнда олинади. Уларнинг ҳаммасидан юз дирҳамдан баробар бўлақлар олинади.

Ҳатто, яқинда оқарган мўйни ҳам қорайтирадиган чапиладиган яхши дори: араб акацияси шираси, мози,

сарик йўнғичқа, мингдевона уруғи, қуруқ кашнич, сунбул, ладан, ёнғоқ пўстининг қуритилган шираси, лоланинг қуритилган шираси, темир занги, куйдирилган мис, биринж ва қора аччиқтошларни олиб, юпқа-юпқа кулчалар ясаб қуритилади ва уларни бир ойда уч мартаба омила суви ёки мирта суви билан қўшиб, суюқ суртма ҳолатида ишлатилади.

(Бошга) ғилоф қилиб ўраб қўйиладиган яхши дори. Қора ҳалила, омила ва мозиларнинг ҳар биридан ўн (дирҳам)дан, ладандан йигирма (дирҳам), мирта барги ва донидан ўттиз (дирҳамдан) олиб, уч ритл ёққа солиб, уч кун қўйиб қўйилади. Сўнгра уни то қуюлгунича қайнатилади ва уни (бошга) ғилоф қилиб (ўраб қўйилади).

Балхнинг қизил зокидан бир дирҳам вазнида ичиш биздан олдин ўтган кишилар тажриба қилиб кўрган ва бизнинг замонамизда ҳам синаб кўрилган тадбирлардандир; бу оқарган мўйни тўкиб юборади ва унинг ўрнига қора мўй ўстиради. Лекин бунга бадани кучли ва рутубатли бўлган кишигина чидай олади; уни ичгандан сўнг, ўпкани тозалайдиган ва рутубатлантирадиган нарса ичиш керак.

Иигирманчи фасл. Мўйга ишлатиладиган бўёқларнинг баёни

Гоҳо китобларда ёғларнинг баёни учраганда уларни бўёқлар деб гумон қилинади. Тажриба шуни кўрсатадики, хос дориларнинг қуввати устига ёғли нарсалар чиқса, улар билан мўйлар ўртасида парда пайдо бўлиб, дориларнинг қуввати мўйга ўтмай қолади ва ҳеч таъсир кўрсатмайди: лекин у дориларда кучли қувват ёки зўр хусусият бўлса (таъсир кўрсатиши мумкин). Кучли қувват темир занги, қўрғошин занги, ёнғоқ пўчоғининг сув қисми каби бўйаш хусусияти кучли нарсалардагина бўлади. Булар ва буларга ўхшаш нарсаларнинг қувватлари ёғларга қайта-қайта ўтказилса, шунингдек, сирка ва узум шароби каби ўтказувчи дориларнинг қуввати воситачилик қилса, бирор нарса (юз бериши) мумкин.

Ёнғоқ илдиэларидан бирини эрта баҳорда кесиб олиб, ёғ солинган шишага солиб қўйилса, сўнгра иккаласини бир ерга кўмилса, ёнғоқ илдиэи шишадаги ёғни сўриб олади, кейин кузда қайтариб ўзидан чиқариб

ташлайди; шунда сўриб олинган ёғнинг кўп қисми шишага қайтиб чиқади ва у бўёқ бўлади. Шу гапнинг тўғри эканига гувоҳлик бераётган ва таъсир кўрсатадиган нарсаларнинг кўпчилиги қайта-қайта қўллаш натижасида таъсир кўрсатади.

Мўйни бўйядиган бўёқ уч хил: қорайтирувчи, қизғиш қилувчи ва оқартирувчи. Биз қорайтирувчи яхши дорилардан бир қанчаларини баён этишга бошлаймиз.

Иигирма биринчи фасл. Мўйни қорайтирадиган дорилар

Хина ва ўсмага келсак, булар (дориларнинг) асоси эканлиги тўғрисида ҳамма одамлар бир фикрдадир. Улар мўйларнинг турлича қобилятига қараб турлича таъсир кўрсатади. Одамлар хина ишлатиб, кейин уни ювиб ташлаб, ўсма ишлатадилар. Ҳар иккаласини ҳам (қўйгандан кейин) анчагина вақт ушлаб турадилар, қанча кўпроқ ушланса, шунча яхши бўлади.

Баъзилар ҳар иккаласини бирга ишлатадилар. Баъзи кишилар эса фақат хинани ишлатиб, уни сарғиш қилиб қизартиришга рози бўлиб тура берадилар. Баъзилар эса фақат ўсмани ишлатиб, унинг товусранг қилишига қаноат қиладилар. Яхши ҳинд ўсмаси мўйни тез бўййди, лекин жуда товусранг ва қизғиш қилади, кермон ўсмаси эса камроқ ва кечикиброқ бўййди ва унда товусранглилик кўп бўлмайди. Ўсма рангининг мўй рангига қайтишини хоҳлаб, мўйнинг қизғиш бўлмаслигини ва ялтираб турмаслигини истаган киши, гарчи хинадан олдин ўсма ишлатган бўлса ҳам, ўсма устидан яна бир мартаба хина ишлатсин, у товусранглиликни кетказади ва мўй рангини (аслига) қайтаради. Бироқ аввалги бўёқдан кейин ишлатилган хинани узоқ тутиб туриш керак эмас, балки тезда ювиб ташлаган яхши.

Баъзи кишилар иккаласини татим суви ва анор суви ёки қатиқ суви билан қўшадилар, ёки иккаласини қурт ва ёнғоқ пўстининг суви билан таркиб қиладилар: буларнинг ҳаммаси (мўйни қорайтиришга) ёрдам беради. Баъзи кишилар (ўсма билан хинага) куйдирилган кўрғошин ва оҳак солиб, уларни то ичига солинган юнг қораядиган бўлгунча қайнатадилар, ёки офтобга қўйиб қўядилар. Бу ҳам яхши бўлади. Агар бўёққа бир дир-

ҳам қалампирмунчоқ қўшилса, у жуда қорайтиради ва бўёқнинг мияга зарар етказишига йўл қўймайди.

Кўпчилик истеъмол қиладиган, лекин аввалгидан кўра камроқ ишлатиладиган бўёқ қуйидагичадир: мозини олиб, унга зайтун ёғи суртиб куйдирилади. Уни сирти лой билан (сувалган) қозонда куйдириш яхшироқ, уни қорайиб янчиладиган даражага боргунча куйдирилади холос, бироқ бундан ортиқ куйдириб юборилмасин. Шу (куйдирилган мозидан) йигирма дирҳам, куйдирилган мисдан ўн дирҳам, аччиқтошдан икки дирҳам, андорон тузидан бир дирҳам олиб, шу таркибдан бўёқ ясалса, мўйни кетмайдиган қилиб қорайтиради.

Гоҳо қуйидаги таркибдаги бўёқ ишлатилади: мозидан бир ритл олиб, унга зайтун ёғи суртилади ва ёрилгунча қовурилади. Куйдирилган мис, аччиқтош ва катиронинг ҳар биридан ўн беш (дирҳам) ва туздан етти дирҳам олиб, ҳаммасини яхшилаб янчилади ва иссиқ сув билан қориштириб мўйни бўялади, (сўнгра) уч соат қўйиб қўйилади. Баъзан бу таркибга хина ва ўсма ҳам аралаштирадилар.

Ундан кейинги машҳур бўёқ шуки, оҳақ, куйдирилган қўрғошин, ейиладиган кесак ёки Хузистон кесаги, ёки қимулиё лойи, ёки бошга ишлатиладиган лой турларининг қайси биридан бўлса ҳам, баробар бўлақлар олинади ва уларни (одатда) бўёқ дорини қориштирадиган йўсинда сув билан қориштирилади, бунини ишлатганда унинг устидан лавлаги барги қўйилади. Бу таркибдаги муҳим иш куйдирилган қўрғошиннинг яхшилаб янчилишидир. Агар бу таркибнинг суви хина ва ўсманни сувга солиб, қайта-қайта қайнатиш ёки қуёшга қўйиш орқали тайёрланган сув бўлса, яхшироқ бўлади. Лекин у олти соатга яқин туриши ва унинг рутубати сақланиши керак.

Яна: хина, ўсма, куйдириб сурмадай қилиб янчилган қўрғошин, оҳақ, қовурилган мози, куйдирилган мис, аччиқтош (тоза) лой, катино ва қалампирмунчоқлардан бир хил миқдорда олиб, шу таркиб билан мўйни бўялади.

Китобларда баён қилинган мўйни қорайтирувчи бўёқлардан яна айримларини — кўнгил кўтарадиган ва ишончлисини шу ерда айтиб ўтаман.

Я х ш и б у ё қ н и н г т а р к и б и . Хинадан бир бўлақ, ўсмадан икки бўлақ, куйдирилган мис, аччиқтош, андорон тузи, қовурилган мози ва темир чир-

кидан баробар бўлакларни олиб, сирка билан янчилади ва ачигунча қўйиб, (сўнгра) ишлатилади.

(Китобларда) баён қилинган дорилардан бири мана бу: темир чиркини олиб, уни узум сиркасига (солинади, шунда) сирка темир чиркидан тўрт энлик кўтарилиб туриши керак: уни шу сирка ичида қаттиқ янчилгандан кейин ярми қолгунча қайнатиб, сўнгра ҳаммаси зангга айланиб кетгунча икки ҳафта қўйиб қўйилади. Кейин темир чирки миқдорида қора ҳалиладан олиб янчилади ва ўша сиркага солинади ва сирка қуриб таркиб халукга ўхшаб қолгунча қайнатилади. Кейин у таркибни ёққа чўмдирилиб, то ғолияга ўхшаб қолгунча қайнатилади: агар истасанг, буни хушбўй қилишга ҳам ишлатсанг бўлади. Бу таркиб ёгли бўлиб туриб ҳам мўйни бўяйдиган бўлса, у фақат темир зангининг қуввати туфайлигинадир.

Яна кумушнинг сиркада қаттиқ қайнатилган чирки мўйни қорайтирувчи кучли дорилар жумласидан саналади. Аммо, менимча, сирка ўрнига норанж ёки лимон суви ишлатиш, қайнатиш ўрнига маълум муддат уларнинг иккаласидан бирига (кумуш) чиркини солиб қўйиш маъқулроқдир. Яна айтишларича, бир идишга бир қатор лола ва бир қатор аччиқтош ҳамда гальбан елими ва омила шираси солинади; лоланинг бир ритлига бу иккаласидан икки уқиядан солинади; кейин бу таркибни гўнгга кўмиб қўйилса, у эриб бўёққа (айланади). Айтишларича, яна арпа ўсимлигини бошоқ олишдан олдин ўзининг яримига баробар аччиқтош билан бирга шишага солиб гўнгга кўмиб қўйилса, ҳаммаси қора сув бўлиб, чапланганда мўйни қорайтирувчи таркибга айланиб қолади. Шунингдек, айтишларича, ҳўл қовоқни палагида эканида юмалоқ кесиб олиб ичидаги нарсаси чиқариб ташланса, кейин ичига туз ва бир оз темир чирки солиб, кесиб олинган пўчоғини қайтадан ўрнига қўйиб лойлаб қўйилса ичида бор нарсанинг ҳаммаси бўяйдиган қора сув ёки сиёҳга айланиб қолади.

Айтишларича, ковул баргини эзиб сут билан, айниқса, хотин сути билан учдан бирига келгунча қайнатилса ва бутун кеча қўйиб қўйилса, яхши бўёқ бўлади. Менинг фикримча, бу таркиб мўйни сақловчи дорилар жумласидан деб ҳисобланиши дурустроқдир. Ҳолбуки, Жолинуc бунинг бўёқлигини уқтиради.

(Жолинуcнинг) айтишича, ёнғоқ дарахтида узумнинг боши сингари бўлиб турадиган гулларни олиб, зайтун ёғи билан эзилади ва бунга бир оз янги мум

қўшиб (мўйга) суртилади; баъзиларнинг айтишича, бунга эчки тезаги аралаштирилса, яхши бўлади. Яна айтишларича, Бобил толи илдизининг пўстини зайтун ёғи билан эзиб у билан мўй ёғланса, у мўйни қорайтиради: фикримча, агар бу ҳам мўйни бўяйдиган бўлса, унинг таъсирини зайтун ёғи кучсизлантиради; (274) агар зайтун ёғи ўрнига сув ишлатилса, яхшироқ бўлади. Бавлуснинг қуйида келтириладиган фикри тўғрисида ҳам менинг сўзим ана шундайдир, у бундай дейди: «Јола баргини зайтун ёғида ғолия каби бўлганича эзилса, у бўёққа айланади». Агар бунда бирор маъно бўлса, шу таркибда аччиқтошга ўхшаб чуқур сингдирувчи бирор нарса бўлиши керак.

Шунингдек, ўсимлик ёғини ёнғоқ пўсти билан ишлаш ва уни ёнғоқ пўсти сувида қайнатиш ҳамда бунга озгина аччиқтош қўшиш ҳақидаги сўз ҳам шундайдир: буларнинг ҳаммасини мен кучсиз (дорилардан) деб ҳисоблайман. Ўсимлик ёғини лола сувида то сув йўқ бўлиб кегунигача қайнатиш ҳақидаги (фикрим) ҳам шундай. (Табибларнинг) кунжут ёғини олиб, унга ўзининг учдан бирича омила солиш ва аста-секин бирор соат қайнатиб тинитиш, бу таркибнинг ҳар бир ритли учун чорак ритл қўрғошиннинг юпқа парчаларини қўшиб, сўнгра қўрғошин эриб кетмаслиги ва ёғ ёнмаслиги учун секин-аста қайнатиш ва доимо ковлаб туриш, кейин уч кун ўз ҳолига қўйиб, сўнгра ишлатиш керак, деган сўзлари ҳам (юқоридаги гапларга ўхшайди). Мен айтаманки, ана шу таркибдан (бирон натижа) кутиш мумкин, айниқса, унга аччиқтош қўшилса, (бўяш мумкин).

Ана айтишларича, бон дарахти ёғини норжил ичига солиб, сўнгра устини яхшилаб лойлаб, эҳтиёт билан тандирга қўйилса, бу ёғ бўёққа айланади: бироқ бунинг мўй оқаришига тўсқинлик қиладиган дорилардан саналгани афзалроқ.

Айтишларича, майизнинг уруғини тозалаб сурмадек қилиб, яхшилаб янчгандан кейин кунжут ёғига чўмдириб, бир ой гўнгга кўмиб қўйилса, у бўёққа айланади ва ранги кетган мўй учун яхши (дори) бўлади. Лайлак тухумининг кучли бўёвчи нарсалардан бири экани тўғрисида ҳамма табиблар (бир фикрга) келганлар, тувдоқ тухуми ҳам шундай.

Бизнинг замонамизда, Тангри руҳингни пок қилғур подшоҳ Шамсуддавланинг ҳаёт экан пайтида, тасодифан қуйнидаги ҳодиса юз берди: унинг қоплонларидан

бири ёнида ухлаб ётган қоплонбоқарнинг соқолидан бир қисмини ўз ахлати билан булғаб қўйган, шунда унинг соқоли қорайиб қолган.

Йигирма иккинчи фасл. Табиблар мақтайдиган ғолия

Айтишларича, эллик дирҳам омила, бир ярим ритл ҳўл миртадан сиқиб олинган сув ва тўрт ритл (оддий) сувни олиб, бу таркиб ярмига келгунча қайнатилади, сўнгра оловдан пастга туширилади. Кейин эллик дирҳам гулхайри, эллик дирҳам хина, эллик дирҳам ўсма, йигирма дирҳам қовурилган мози, ўн дирҳам зок ва эллик дирҳам елимни олиб, ҳалиги таркибга қўшилади ва қайнатиб қуюлтирилади. Сўнгра (бу таркибни) омила шираси ва мушк билан хушбўй қилинади. Буни бўямоқчи бўлинган мўйга чаплаб, мўйнинг устини ғилоф қилиб ёпилади.

Яна айтадиларки, чигит ёғидан ўттиз дирҳам олиб, бунга темир қипиғи, қўрғошин қипиғи ва куйдирилган миснинг ҳар биридан тўрт дирҳамдан қўшиб, ҳаммасини ўша ёғ билан биргаликда эзилади ва то қорайгунча ўз ҳолига қўйилади, сўнгра қайнатиб қиём қилинади, ва мушк билан хушбўй қилинади.

Билгинки, куйдирилган арпа, боқила пўсти ва анор пўсти хина сингари мўйни бўяшда фойдаланадиган таркибларга киритиладиган нарсалардандир, ёнғоқ пўсти ҳам шундай. Бўёқ дориларини Содда дорилар (китобида) айтиб ўтдик. Уларнинг асосийлари чакамуғ, мурр, хузаз, хардал, туз, ҳарбақ, Рум исмалоғи, омила, сунбулсоч, лола, хина, ўсма, куйдирилган мис, темир чирки, ҳўл боқила пўчоғининг суви, ёнғоқ пўсти ва унинг суви, араб акацияси шираси, сариқ йўнғичқа, лавлаги уруғи, мирта дарахти ва унинг дони, ладан, куйдирилган қўрғошин, оҳақ, ҳамма хил (металл) чирклар ва тўполларидир.

Йигирма учинчи фасл. Мўйни қизғиш қилувчи ва шунга ўхшаш дорилар

Айтишларича, пўсти ажратиб олинган набат ҳўл қамишининг бир томонига олов қўйилганда бошқа томонидан оққан сув мўйни худди тилладек қилиб бўяйди. Темир занги зок билан қўшилса ҳам худди шундай

бўлади; хина ишлатганда (ювиб ташламай) сабр қилган каби буни ишлатганда ҳам сабр қилиб турилади. Ёки хина, шароб дурди васанавбар елимидан баробар бўлакларни ҳамда қорачайирдан озгина олиб, шу таркиб билан мўй бўялади. Ёки хинани олиб, етмак қайнатмаси билан қориштиргандан кейин, бу билан мўйни бўйядилар.

Айтишларича, аччиқтош, исфарак ва заъфарон билан ёки мурр ва шўра — туз билан мўйни бўяб, бир кеча-кундуз қўйиб қўйилади, баъзан бу таъбирни бир неча кун қайта-қайта қўлланади. Мўйга сиркага қорилган Миср боқиласи қайта-қайта суртилса, у ҳам қизартиради. Шунингдек, янчилган Миср боқиласидан ўн дирҳам, муррдан беш дирҳам, кўнчилар ишлатадиган туз, яъни шўрадан уч дирҳам, шаробнинг қуриштиб куйдирилган қуйқасидан уч дирҳам, ток новдаларининг кулидан етарли миқдорда олинади.

Мўйни қизртирувчи кучли дори. Татимдан икки уқия, мозидан уч уқия, сариқ тирноқ гулдан икки уқия, сунбулсочдан икки боғлам, эрмандан бир боғлам, пўсти ажратилган қуруқ Миср боқиласидан икки кафт олиб, бу таркибни ўн ритл сувда бир неча кун ивитиб қўйилади, кейин буни илитиб бошга қўйиб боғланади. Айтишларича, тўпалоқ ва етмакнинг қаттиқ қайнатилган суви мўйни кучли равишда қизартиради. Яна айтишларича, шароб дурдини олиб, куйдириб ёки куйдирмай бон дарахти ёғига қорачайир ёғига аралаштирилади.

Йигирма тўртинчи фасл. Мўйни оқартирувчи нарсалар

Қалдирғоч тезаги, Дамашқ атиргули, мош, оқ сигирқуйруқ, турп пўчоғи, хўкиз ўти, олтингугурт буғи, ковул гули, зайтун гули (кабиларнинг) ҳар бири якка-якка ёки биргаликда, айниқса, сирка билан қўшиб, хусусан, мўйни олтингугурт билан буғлагандан кейин (ишлатилади).

Қора андиз уруғи, турпнинг қуриган пўчоғи ва аччиқтошни биргаликда шу таркибнинг ярим миқдоридаги араб елими билан қўшиб янчилади.

Яна Дамашқ атиргулининг барги, кўкнор пўсти ва меҳригиёҳ мевасини олиб, — агар бу иккаласининг ўрнига мингдевона ишлатилса, дори кучли бўлади, —

аралаштириб бўёқ қилинади. Агар бу таркибга кофур ва гул суви қўшилса, жуда яхши бўлади. Гоҳо мўйни ҳўллаб, кейин олтингугуртга ўраб ташланади, сўнг олтингугурт билан бугланади, бу тадбирни бир кечада икки мартаба қўлланади.

Иигирма бешинчи фасл. Бўяшдан кейин юз берадиган ҳолатга қарши чора

Бўёқ турларининг қўпчилиги миани совутиб бузади ва уни назла сакта ва шунга ўхшаш касалликларни қабул қиладиган қилиб қўяди. Шунда буни бўёқ билан биргаликда даволанади, ёки бўёқ кейинидан мушк, қалампирмунчоқ ва шуларга ўхшаш хушбўй иссиқлик нарсалар ишлатилади. Гоҳо бўёқдан соч тортилиб қолади ва унинг жингалаклиги йўқолади ҳамда хунук кўринишга эга бўлиб қолади. Бунга қарши бўёққа (мўйни) ингичкалаштирувчи ва жингалак қиладиган нарса қўшиб ишлатилади, айниқса, дағал сочларда шундай қилинади. Гоҳо бўёқдан соч чигаллашади, соқол сийраклашади ва мўй синадиган бўлиб қолади. Бунга қарши бўягандан кейин гунафша ёғи ва шаббўй ёғи ишлатиб чора кўрилади.

Гоҳо бўёқдан кишининг башараси қорайиб қолади; одамлар буни боқила уни ё нўхат кабиларнинг уни билан ювадилар; бироқ уни иссиқ ёғдан кўра яхшироқ ювадиган нарса йўқ. Гоҳо бўёқдан кейин (ҳам) мўйнинг ранги ўчади. Бунга қарши қўлланиладиган тадбирнинг энг яхшиси шуки, ўша бўёқдан айниқса, чуқур сингувчи қувватли бўёқдан бир жавза миқдорда олиб қурилади. Қачонки, мўйда ранг ўчиш пайдо бўлса ёки бу ҳолат яқинлашса, мисвокка ўхшаган бир чўпни олиб, уни ҳўллаб учига ўша қуюлтирилган бўёқ таркибидан илаштириб, ранги ўчган мўйларга суртилади. Баъзи кишилар бон ёғи каби хушбўй ёғнинг ёки ладан ёки мум куясини олиб, ранги ўчган жойга суртадилар, шунда ранги ўчганлик йўқ бўлиб кетади.

Иигирма олтинчи фасл. Бош қазғоғи

Қазғоқланиш ҳақидаги сўзнинг соч тўғрисидаги сўзга бир қадар муносабати (борлиги) сабабли бу ҳақда гапиришимиз керак.

Қазғоқ бошда пайдо бўладиган кепак бўлиб, енгил

пўст ташлашнинг бир туридир. Бу бошнинг энг устки терисига хос таъсир кўрсатувчи мизож бузилиши сабабли пайдо бўлади. Бунинг энг ёмони ярага айлангани ва соч ўсадиган жойни бузиб юборадиганидир. Ана шундай хили бурақли ўткир моддадан ёки савдо аралаш қондан пайдо бўлади; бош мизожининг бузилишидан ҳам пайдо бўлади ва бошга етиб борган моддани буза беради. Баъзан фақатгина қуруқ мизож бўлиши ва баданда бундан бошқа мизож бўлмаслиги ҳам шуни келтириб чиқаради. Баъзан эса (баданнинг) ҳамкорлиги туфайли вужудга келади.

Йигирма еттинчи фасл. Даволаш

Қазғоқнинг энгил хилига энгил тадбир кифоя қилади: бошқа гул ва бинафша ёғлари ҳамда ширалар суртилса, у йўқолади (қозғоқнинг) баъзиси олдингидан кўра кучлироқ бўлиб, тозалаш ва кучли тарқатиш хусусиятига эга бўлган дорига эҳтиёж туғдиради; у (дорини ишлатгандан) сўнг мизожни ҳўллаб, мўътадил қилувчи нарса ишлатилади. Қазғоқланишнинг баъзиси жуда ёмон бўлиб, бошни яра қилиб юборади. Бунинг сабаби баданни тўлдириб, бошгача кўтарилаётган (ёмон хилт) бўлса, шунда зарур бўлиб қолса, томирдан қон олиб ва сурги қилдириб баданни тозалаш керак. Сўнгра даволанади; ҳар вақт (бошни) тозаловчи дори билан даволанганда уларни сўнгидан маълум ёғлар ишлатилади.

Йигирма саккизинчи фасл. Қазғоққа қарши кўпда ачиштирмайдиган майин дорилар

Қазғоқланиш яқинда (бошланган) бўлиб: у ҳали кучсиз бўлса, уни қуйидагилар билан ювиб ташлаш кифоя қилади: лавлаги суви, сариқ йўнғичқа сузи, қовун уруғи, нўхат, Миср боқиласи ва боқиланинг унлари, зайтун ёғида қайнатилган гулхайри уруғи, беҳи уруғи шираси, гулхайри ва катиरो ёки Хузистон лойи, қимулиё лойи-буларни, айниқса, лавлаги шираси билан буларни (бошда) бир муддат қўйиб қўйгандан кейин (ювиб ташланади), толнинг ҳўл баргини (бошга) сиқиш ҳам жуда фойдалидир. Яна тамр ҳиндий, петрушка ва унинг шираси, озоддарахт қайнатмаси, наша барги, кунжут барги ҳам (ишлатилади) — бу иккала

барг ўзининг латифлиги билан кучли қазғоқланишни ҳам кетказади, уларнинг шираси ҳам шундайдир. Пўсти артиб сиркага қўшилган бодом ва сирка қўшилган сариқ йўнғичқанинг уни ҳам шундайдир.

Еки нўхат унини олиб кунжутнинг янчилган барги билан қўшилади ва лавлаги сувида бир оз узум сиркаси қўшиб эзиб ишлатилади.

Еки янчилган нўхат ва гулхайрини сирка билан қориштириб суртилади. Еки бошни тутнинг тўзондек қилиб янчилган ва гулхайри сингари ишлатиладиган майда барглари билан ювилади. Еки гулхайри зайтун билан аралаштирилган шаробда эритиб (ишлатилади); бу тадбирни икки ҳафтагача қайтарилади.

Бошни ҳўл тол баргининг суви билан ювиш латиф ва енгил тадбирлардан бўлиб, яхши, етук, синалган ва бежавотирдир. Юқоридагиларнинг ҳар бири билан ҳам бош ювилгандан кейин, кечаси гул ёғи ёки бинафша ёғини бошга суртиш керак.

Йигирма тўққизинчи фасл. Кучли қазғоқ дорилари

Бош ювиладиган дориларга бурак ёки олтингугурт, ё ҳўкиз ўти, ё Абу Жаҳл тарвuzининг эти, ё шароб дурдаси, ё ҳардал ва тоғ майизи, ёки куйдирилган шиша, ё харбақ, ёки тоғ гўзагўтининг елими ва шуларга ўхшашлар қўшилади.

Яна қимулиё лойини мол ўти билан қўшиб ҳам ишлатилади; буни икки соат бошга қўйиб қўйилади. Еки бон дарахти дони ва боқила унидан баробар миқдорда олиб, сувда қайнатилади ва шу (қайнатма билан) бош ювилади.

Яна шароб дурдидан бир ритл, совундан бир уқия, буракдан тўрт драҳмий олиб, ҳаммасини бир-бирига қўшилади ва бошга чапланади, кейин бошни нўхат уни ва лавлаги суви билан ювилади, сўнг мирта ёғи ишлатилади. Гоҳо бошга мол тезаги суртилса, жуда фойдали бўлади; буни суртишда бир кеча суртилади иккинчи кечаси дам берилади. Қазғоқлаган бошни туя, айниқса, араб саҳройи туясининг сийдиги билан ювиш жуда фойдалидир.

Жуда ёмон қазғоқланишга қарши туйилган шиша кучли доридир; яшил зок ва тоғ майизи ивитилган (сув) ҳам шундайдир. Еки бурак кўпиги ва яшил зок-

дан баробар миқдорда олиб, сочни олдиргандан кейин суртилади, заъан уларни зайтун ёғига қўшилади, ёки тоғ майизига зайтун ёғида эзиб, бу билан бош ёғланади.

Яна олтингугурт, яшил зок ва буракдан баробар олиб, мастаки ёғида эритилган ладан билан қўшилади ва бошга қўйиб қўйилади; баъзан бу таркибга харбақ қўшилади.

Ўттизинчи фасл. Кейинги табиблардан бирининг айтишича, тажриба қилиниб, фойдали топилган дорининг таркиби

Хўл Zufодан ярим бўлак, ўрдак ёғидан бир бўлак, шаббўй ёғидан бир бўлак, тоғ газгаўтининг елимидан чорак бўлак ва ладандан икки бўлак олинади: кейин бошни совунлаб, иссиқ сув билан ювиб, қуруқ латта билан то қизаргунича ишқаланади ва ҳалиги дорини бир кеча-кундуз бошга суртиб қўйиб, сўнгра ювиб ташланади.

ТЕРИНИНГ РАНГИДА ЭМАС, ЎЗИДА БЎЛАДИГАН КАСАЛЛИКЛАР

Биринчи фасл. Саъфа, ширинча, балхийя ва бутм

Саъфа яралик тошмалар жумласидандир. Кўпгина китобларда бунини зийнат бобида баён қилиш одат бўлиб қолган. Саъфа қичишадиган енгил тошма шаклида бошланиб, баданнинг бирмунча жойларида пайдо бўлади, сўнгра қовжираган ярага айланиб, қизғиш рангга ўтади; баъзан эса ундан сариқ сув оқади ва буниси ширинча ва ҳўл саъфа деб аталади. Баъзан дастлабки пайтда қуруқ темирлаткига ўхшаб, кўпинча қишда қўзғалади, сўнгра тез йўқ бўлиб кетади.

Саъфанинг сабаби ўйиб еб юборадиган ва қонга аралашадиган ёмон ўткир рутубат ҳамда қуюққа ёмон хилтлардир. Бу хилтларнинг қуюғи тўхталиб қолиб, шиш пайдо қилади, суюғи эса баданга ёйилиб кетади. Саъфанинг қуруқ хилига кўпайган ва ўткир рутубат аралашган савдо хилти сабаб бўлади, бу хилт тери томонга ҳайдалиб уни бузади ва ўйиб еб юборади.

Балхийяга келсак, бу ёмон саъфа туридандир. Бутм эса савдодан пайдо бўладиган яралар бўлиб, худди веналар кенгайиши касаллиги моддасидан почода пайдо бўлади ва унинг давоси ҳам шу касалликнинг давосига яқиндир.

Иккинчи фасл. Даволаш

Саъфанинг давоси темирлатки давосига яқин; уни келгусида баён қиламиз, лекин ҳозирда шуни айтмиз, саъфанинг қуруқ хилига қарши савдо, сафро ва шўр балғам хилтларини девпечак қўшилган ҳалила қайнатмаси билан бўшаттириш фойда қилади, бу таркибга сабр ва сақмуниё ҳам қўшилади. Бундан кейин баданни рутубатлантириш билан бирга хилтнинг қолдиғини тозалайдиган дори, масалан, ҳўл шоҳтара билан қўшиб, оғиз суви ишлатилади. Буларнинг ҳаммасидан бир ритл олиб, бунга қора ва сариқ ҳалиланинг ҳар биридан уч дирҳамдан, девпечакдан икки дирҳам, қоратикан тузидан икки донақ қўшилади. Ундан кейин

оғиз суви ва девпечак билан чекланиб, агар касалнинг табиатни кўтара олса ва ҳаддан ташқари кўплик қилмаса, ҳар куни оғиз сувидан ўттиз дирҳамдан ва девпечакдан бир ярим дирҳамдан истеъмол қилиб турилади ёки табиат кўтаришига қараб истеъмол қилинади.

Бемор ҳаддан ташқари ширин нарсалардан, хусусан, хурмодан, ёки мазаси аччиқ ё ўткир, шўр нарсалардан сақланиши, бемаза ва ачиштирмайдиган бежавотир хилт пайдо қилувчи нарсалар билан чекланиши керак. Ҳаммом ва (шу каби) бошқа нарсалар орқали баданни мўътадил даражада рутубатлантириб турилади, зарур бўлса, иккала қўлнинг томиридан, ёки ўша саъфали аъзо суғориладиган томирдан, масалан, бошда пайдо бўлган ширинчадан пешона томиридан ва икки қулоқ орқасидаги томирдан қон олинади.

Саъфа кўпинча бошда бўлади, қортиқни ҳам бошда бўлганига қарши ишлатилади. Агар қуйи аъзоларда бўлса, софин томиридан қон олинади. Бу тадбирни қўллаганингда, саъфани қонагунча кучли равишда қашлайсан ва ундан кўп қон оқизишга ҳаракат қиласан, сўнгра, ўша жойни, айниқса туз ва сирка билан ишқалаб қонатгандан кейин, дорилар билан даволанади. Гоҳо ҳаммомда узоқ ўтирмай, лекин унга тез-тез тушиб туриш, аъзони иссиқ ёки илиқ сув буғига ҳар куни бир неча марта тутиб туриш қуруқ саъфада фойда беради. Ёғлар ва чарвилар ишлатиш, рутубатлантирувчи овқат бериш, ёғлаш ва бурунга юбориладиган дорилар ишлатиш ҳам фойда қилади. Бўшатиш тадбири қўлланганда савдо хилтини кучли равишда тортиб сурадиган дориларга эҳтиёж тушади, улардан кейин юқорида айтилгандек оғиз суви истеъмол қилинади. (Саъфага) яқин жойга зулук солинса, зарари йўқ; қашиб қонатиш ҳам лозим бўлади, сўнгра ўша жойга хос дорилар ишлатилади. Бир гуруҳ кишиларнинг айтишича, саъфага яқин томирдан, масалан, бош саъфасида иккала қулоқ орқасидаги томирдан олинган қон саъфага қарши даво бўлади, у қонни суртиб, кейин лавлаги суви ва зок билан ювиб ташланади.

Учинчи фасл. Ҳўл саъфали жойга ишлатиладиган дорилар

Саъфанинг бошланаётганига, унинг ҳўл мижозли баданларда ва болаларнинг баданида бўлганларига қуйдирилган мози билан бирга думба ёғи аралашти-

рилган хина ва ўсма ишлатилади: бу жуда синаб кўрилгандир. Шунингдек, буриштириб қуритувчи нарсалардан тайёрланган дорилар, масалан, узум сиркаси ва гул ёғи билан биргаликда анор пўсти ҳам ишлатилади, баъзан бу таркибга қуйдирилган қўрғошин қўшилади. Гоҳо аристолохия каби тозалаш хусусияти бўлган нарсани ишлатишга эҳтиёж тушади.

Кўпинча (ҳўл саъфанинг) ўртача хилини сирка, туз ва яшил ишқор билан ишқаб тузатилади, бу дори уни қуритиб, тушириб юборади. Тўтиё, тўпол, қимулиё лойи, куйдириб сирка билан қўшилган қоғоз, анор гули билан қўшилган санавбар елими, сирка ва гул ёғи шундай таъсирга эга бўлган дорилардандир.

Еки қуйдирилган қўрғошин, кумуш чирқи, куйдирилган аччиқ бодом ва зарчаванинг ҳар биридан бир дирҳамдан олиб, сирка ва гул ёғи билан қўшилади. Еки ҳаворанг гулсапсар илдизи, бальзам чўпи, ари уясининг эритилгани, бон дарахтининг янчилган дони ҳамда сирка билан қўшилган яслиқ ва қизил кесак шундайлардандир.

Яна янчилган аччиқ бодом ва кўк мозилардан сирка қўшиб, қуёшда қуюлтирилгандан кейин, суюқ суртма ясалади. Айтишларича, тирик қисқичбақани олиб, самсақ билан қўшиб янчилади ва рутубатини сиқиб олиб, бурунга юборилади; қисқичбақа рутубатининг якка ўзини ҳам бурунга юборилади.

Аммо узоққа чўзилган ва қаттиқ баданлардаги (саъфани) даволашда сариқ зок, яшил зок, қизил зок, сиёҳ зоки, туз, олтингугурт, симоб тупроғи, зарчава, мис тўполи билан биргаликда тайёрланадиган папирус қоғози дориси, тандир куяси ва шу кабиларга эҳтиёж тушади. Туз буриштириб тарқатувчи нарсалардандир. Яна куйдирилган қўрғошин ва қўрғошин упасига ҳам эҳтиёж тушади. Қуруқ сопол қуритиши кучли дорилардан, каптал тезаги эса тозалаш ва қуритиш (хусусияти) кучли бўлган эритувчи дорилардандир: калтакесак тезаги, чуқурчуқ, айниқса, шоли ейдиган чуғурчуқнинг тезаги ҳам шундай. Зарчавадан тайёрланадиган марҳамнинг ҳамма хили саъфада фойда еткази; шунингдек, зарчава, хина, аристолохия, анор пўсти ва куйдирилган қўрғошиндан тайёрланадиган қизил марҳам ва биз қуруқ бобида баён қилган дори ҳам шундай хусусиятга эга.

Яхши дори: қимулиё кесаги, яшил олтингугурт, қовоқ кули ва Абу Жаҳл тарвузининг этидан баро-

бар бўлақларни олиб, сирка билан қўшилади ва куйдирилган қуруқ кашнич, тандир сополи ва хинани олиб, сирка ва гул ёғи билан қўшилади.

Яна: ток ўтинининг кули, юмалоқ аристология, анор гули, мози ва санавбар елимидан олиб, сирка ва ёғ билан қўшилади.

Жуда яхши дори: самбитгул қайнатмаси билан саъфани ювиб, кейин мис тўполи ва мурддан икки дирҳам, кундур елими тупроғи ва Яман аччиқтошининг ҳар биридан тўрт дирҳам, аристолохия, сариқ зок, ток кули ва сабрнинг ҳар биридан бир дирҳамдан олиб, у таркибни сирка ва гул ёғи билан қўшиб суртилади.

Тўргинчи фасл. Қуруқ саъфали жойга ишлатиладиган дорилар

Бу хил саъфанинг узоққа чўзилган ва кучлисини то соғлом этгача уни еб борадиган ўткир дори билан даво қилинади, сўнгра уни яралар марҳами, масалан, куйдирилган қўрғошин, сирка ва зайтун ёғи қўшиб, зарчавадан тайёрланган марҳам билан даволанади. Бундан кўра кучсизроғини аввал айтиб ўтилган узоққа чўзилган хилининг дориси билан даволанади. Бунда овқатлар билан баданни рутубатлантириш, бурунга тортиладиган дорилар, ҳуқналар ва бошқалар ҳам фойдалидир.

Ҳўл ва қуруқ саъфага қарши яхши дори. Аччиқ бодом ёғи ва хардал ёғининг ҳар биридан ярим чуқурража, сиркадан бир суқурража, момисо шамча дориси ва мозининг ҳар биридан уч мисқолдан, филзаҳрадан бир мисқол, зарчава ва бурақнинг ҳар биридан ярим мисқолдан олиб, дориларни янчилади ва ҳалиги иккала ёғ ва сиркага солиб, жуда аралаштириб эзилади. Сўнгра ҳар бир саъфа, қўтир, битлаш, темиратки, мўй тўкилиши, «тулки касаллиги» ва бош қазғоқланишига ишлатила беради.

Балхийя ёмон саъфа туридандир, баъзан бунга, масалан, ёмон хил чивиннинг чақиши сабаб бўлади. Бунинг давоси юқоридаги даво кабидир.

Биз, тайёрлаган кучли дори: аристолохия, зангор, қаврак елими, муқл, хардал ва зоклардан баробар бўлақларни олиб, буғдой ёғи билан аралаштирилади ва шу таркибча сирка ва озгина асал қўшиб ишлатилади.

Бешинчи фасл. Темиратки

Темиратки саъфадан узоқ эмас, фақатгина яширин бир нарса орқали саъфадан, айниқса, қуруқ саъфадан фарқ қилади. Қуруқ саъфа энг ифлос, энг ёмон, энг еювчан ва энг чуқур жойлашадиган темиратки бўлиши мумкин. Темираткининг сабаби саъфа сабабига яқин, бу ҳам ўткир, тез ва сувсимон модда бўлиб, қўтир моддасидан кўра қуюқроқ савдо моддасига аралашади. Суюқ моддаси голиб бўлган темиратки энг тез тузалади.

Хўл темираткининг баъзиси қондан пайдо бўлиб, қашланган пайтда намлик кўринади, бу хил темиратки бежавотирдир. Баъзиси қуруқ бўлиб, у аксар куйиб савдога айланган шўр балғамдан вужудга келади. Темирактининг баъзиси жуда қуруқлиги ва кўп чуқур жойлашиши сабабли пўст ташлаб туради, бу қора песлик ва қовжираган ярага ўхшайди. Унинг баъзиси пўст ташламайди. Темираткининг айрим хиллари ёмон бўлиб, кўчиб юради; баъзиси эса бир жойда тўхтаб туради. Баъзиси янги ва баъзиси узоққа чўзилган ёмон бўлади, бундай (темиратки) кузда пайдо бўлади.

Олтинчи фасл. Темираткини даволаш

Темираткини даволашда асосан тарқатиш, парчалаш, эритиш ва суюлтириш хусусиятларини ҳамда тўхтатиш ва рутубатлантириш каби хусусиятларни ўзига йиғадиган дориларга эҳтиёж тушади. Уларнинг олдинги (хусусиятларга эга бўлганлари) қуюқ моддаларга нисбатан қўлланилади, иккинчисилари эса ўткир ва суюқ модда учун қўлланилади. Шу икки ҳолатдан бирининг устун чиқишига қараб темираткига юқоридаги икки тадбирдан бири кўпроқ қўлланилади.

Зулук солиш темираткининг энг яхши даволаридандир. (Темиратки моддасини) тозалашда, унинг ортидан кўринаётган ҳолатга мослаб оғиз суви ичириш, овқатлантириш, рутубатлантириш ва рутубатлантирувчи тадбир қўллашда саъфани даволашда зарур бўладиган нарсалар керак бўлади. Ҳаммом ҳам унинг зўр даволаридандир; баъзан қуруқ ҳаводан ажралиб туришга ҳам эҳтиёж тушади. Айрим кишиларнинг айтишича, темиратки пайдо бўлишига қарши фойда қилади.

диган ва пайдо бўлганини тузатадиган дорилардан бири шуки, лаккдан бир дирҳамини сабрни ювгандек ювиб, хушбўй матбухнинг уч уқияси билан қўшиб ичирилади. Темиратки ёйилиб кўпайиб кетса, мохов касаллигининг давоси билан даволанади.

Еттинчи фасл. (Темираткили) жойларга ишлатиладиган дорилар

Цитрон эти бунинг янги ва ўртача вақт ўтган хилига ва кучлисига ҳам ишлатиладиган содда дорилардандир; сирка билан қўшилган араб елими, сирка билан қўшилган бодом елими ва олхўри елими, сирка билан қўшилган стиракс асали ҳам шундай, сирка қўшилган хардал жуда фойдали (дори). Олтингугурт суви, шўр сув, қаймоқ, денгиз кўпиги, тери елими, рўза тутган кишининг сўлаги ва тишининг кири, қовун уруғи, «эшак гандоносининг» илдизи, — бу ашросдир, — аччиқ бодом ёғи ҳам темиратки учун яхши доридир. Сирка билан қўшилган ковул барги, озоддарахт уруғи ўз хосияти билан ҳар қандай темираткига қарши фойда қилади. Араб акациясининг елими, муғос, буғдой ёғи ҳар бир баданда юз берадиган кучсиз ва кучли темираткинин тузатади; зарчава (ҳам фойдалидир).

Темираткининг бошланаётганига доимо иссиқ сув қуйиб, кейин гунафша ёғи билан ишқаланади; бу тадбир давомли суратга қўлланилади. Арпа суви темираткига қарши суртма бўлиб, баъзан у, айниқса, жавзи можаз билан қўшилса, темираткини кетказади; у ҳўл саъфада ҳам фойда қилади. Испағул шираси, ҳўл испағулдан сиқиб олинган сув, семизўт суви ва олхўри елими болалардаги темираткига қарши фойдалидир.

«Яхши дори» бодом елими, тери елими ва майъа елимидан баробар бўлакларни олиб, сирка билан қўшиб суртилади, ёки дурадгорлар елими, кундур елими, олтингугурт ва сиркани олиб, эзиб ишлатилади.

(Темираткининг) узоққа чўзилган ёмон хилини даволашда кучлироқ дориларга, масалан, цитрон этининг қайнатиб кучайтирилган шираси, нўхат ёғи, гуруч ёғи, айниқса, буғдой ёғи, аччиқ бодом елими, олтингугурт, эчкининг куйдирилган тезаги ва денгиз кўпиги каби кучлироқ дориларга эҳтиёж тушади. Қитрон ва зифт ҳам ажойиб (дорилардир); доимо оқ нефть суртиб туриш ҳам шундайдир. Саъфа бобида айтиб ўтилган ҳай-

вонлар тезаги, панжангушт, ковул, сассиқ қаврак елими, харбақ, бон дарахтнининг дони, айниқса, тоғ газагўти, хусусан, ундан хардал ёғи қўшиб тайёрланган мумли суртма; яна: озоддарахт уруғи, сирка билан қаврак елими, етмак билан ёввойи зира, етмак билан ҳаммом кули, хардал, индов, таратизак уруғи ва балозур асали ғоятда (фойдалидир).

Мураккаб дорилардан: ёввойи зирани олиб янчиб, буғдой ёғи билан қўшилади; саримсоқ кулини асал билан қўшилади, олтингугуртни сақич билан қўшилади; бон донасини сиққанда қоладиган чиқиндисини сирка билан қўшилса, жуда кучли (дори) бўлади; пўст ташлайдиган темиртки учун ҳам (у кучли доридир).

Ёки кундур елими, зок, олтингугурт ва сабрнинг ҳар бирдан бир дирҳамдан, араб елимидан икки дирҳам олиб, сирка билан қўшиб суртилади. Ёки) арман бурақидан ярим мисқол, буғдой ёғидан уч дирҳам, цитрон эти ва яхуд мумидан икки дирҳамдан, таратизак уруғидан икки дирҳам, седанадан бир ярим дирҳам, қора харбақдан бир ярим дирҳам ва қуйдирилган зокдан бир ярим дирҳам олиб, суртма дори ясалади.

Ёки озоддарахт уруғини сирка билан қўшиб суртилади. Ёки зок, мурр, кундур елими, аччиқтош, олтингугурт ва сабрларни олиб, тило шароби билан қўшиб суртилади. Ёки бон дарахти донидан ўн (ўблак), сариқ олтингугуртдан тўрт бўлак, озоддарахт уруғидан бир бўлак олиб, яхшилаб янчилади, узум шароби сиркаси ва гул ёғи билан қўшиб суртилади.

Ёки сариқ олтингугурт, кундур елими кукуни ва қаврак елимини сиркада эритилади ёки ит тезаги, читгарлар ишқори, оқ олтингугурт, газагўти, тандир куяси, анор пўсти, ҳаммом кули, иккала хил зирних ва сариқ олтингугуртлардан баробар миқдорда олиб, сирка ва зайтун ёғи билан қўшиб суртилади.

Саккизинчи фасл. Сутли тошмалар

Гоҳо бурун ва юзга сут томчилари сингари оқ тошмалар тошади. Бунга бадан юзасига ҳайдалаётган бадан буғининг зардобсимон моддаси сабаб бўлади. Қуритиш ва тарқатиш хусусияти бор ҳар бир нарсага бунга даво бўлади. Масалан, оқ харбақ ва унинг ярмича гулсапсар илдизидан дори ясаб чапланади ёки бурақ билан бирга зиғир уруғи, сирка билан бирга анжир ва седана (суртилади).

Тўққизинчи фасл. Қўтир ва қичима

Қўтир келиб чиқадиган модда сафро аралашishi натижасида савдога айлана бошлаган ёки қисман савдога айланган қон муддаси бўлади; ёки бурақли шўр балғам аралашган модда бўлади. Биринчиси қуруқ қўтир бўлиб, унинг моддаси қуруқликка яқин қуюқ модда бўлади. Иккинчиси ҳўл қўтир бўлиб, унинг моддаси суюқликка яқин ҳўл (модда) бўлади.

Қўтир, кўпинча, шўр, ўткир, аччиқ ва иссиқлик дориворлар ҳамда шулар каби нарсаларни истеъмол қилишдан келиб чиқади. Баданнинг кўп жойини эгаллайдиган ҳиди ҳам ҳўл қўтир жумласидандир, Агар ҳамма тошмалар кўтарилиб, ўзини кўрсатиб ва уни ингичка бўлиб турса, бу хил қўтирнинг моддаси ўткирроқ бўлади, агар улар ёйикроқ ва жуда чўккан бўлса, моддасида ўткирлик камроқ бўлади.

Қўтир моддаси пайдо бўлишининг сабаблари қичима моддаларини келтириб чиқарувчи сабабларнинг ўзидир; лекин (қўтирники) кучлироқ бўлиб, намла, саъфа, бош қазғоғи ва темиртки сабабларига яқинроқ бўлади. Даволаниши ҳам ўшаларга яқин.

Қўтир қичимадан мана шу йўсинда ажралади: қичимада, кўпинча, қўтирда бўлган сингари, тошма бўлмайди, чунки (қичима), суюқ, оз ва бир оз шўр моддадан пайдо бўлади; яна бу модда бир жойда тўхтаб тинч туради, табиат ҳайдагандан кейин тери тешикларининг тўсилиши ва покизаликнинг камлиги у моддани терида тўхтатиб туради. Кекса кишиларда, касалликнинг охири пайтларида, айниқса, модда кўп ва қуюқ бўлганида шундай аҳвол юз беради. Бу ҳол овқатларнинг ёмон сифатли бўлиши сабабли ёмон ўткир каймуслар пайдо бўлганда ёки овқатлар шўр, ўткир ва шулар каби ёмон сифатли бўлганда, ёки ҳазмнинг ёмонлиги туфайли ейилган овқат бузилиб қолганда ҳам юз беради.

Қичимада гоҳо кепаксимон пўстлоқланиш пайдо бўлади, аммо у чуқур бормайди. Кексаларда бўладиган қичимани унчалик яхши даволаб бўлмайди, лекин унга қарши тадбир ишлатиб турилади. Билгинки, пўстланадиган қўтир ва темиртки кузда кўпаяди.

Хулоса: қичима моддаси терининг икки (қавати) орасига тўпланади; агар модданинг бирор қисми баданнинг (ўзида) бўлса, у қуруқ қўтир бўлади, ширинликлар қичима ва тошмаларни келтириб чиқаради.

Қўтир, кўпинча, бармоқлар оралиғида пайдо бўлади, чунки у жойлар кучсизроқдир.

Қўтирнинг зўр ва ёмон хили чиқик пайдо қилади; у темиратки ва саъфага айланади. Буларга мубтало бўлган кишиларга ҳамма хил ёғлар зарар қилади, шилиб кетиш хавфи бўлмаса, сиканжубин фойда қилади.

Унинчи фасл. Даволаш .

Қуюнди ҳамда ўткир хилтни ва шўр балғамни чиқариб ташлайдиган нарса билан баданни бўшатиш қўтир даволари ичида энг аввал (ишлатиладиган) ва энг яхши фойда қиладиган ҳамда кифоя бўладиганидир, сўнгра овқатни яхшилаб шунга ўхшаш бобларда билиб ўтганингга мувофиқ ҳўлловчи тадбир қўлланилади. Тез бузилиш хавфи бўлмайдиган сувли бемаза нарсалар, масалан, тарвуз, сачратқи, сутчўп ва шунга ўхшашлар истеъмол қилинади, сиртдан ҳам (дори) ишлатилади. Жинсий алоқа бутунлай тўхтатилади, чунки жинсий алоқа моддаларни сиртга қараб йўналтиради ва ўткир чириган буғни қўзғатади, бундай буғ тери юзаси томонига келиб, у жойни бузади. Шу сабабли бадан ҳиди ҳам сассиқ бўлиб кетади, шунинг учун жинсий алоқадан сўнг (баданини) ишқалаб ювиниш буюрилган.

Сариқ ҳалила, шоҳтара, сано, чилпоя ва дармана қўшилган девпечак қайнатмаси қўтир моддалари турларини бўшатувчи яхши дорилардандир, гоҳо бу таркибга қизил гул, сачратқи уруғи ва шунга ўхшашлар ҳам қўшилади, гоҳо унга махсус хусусияти туфайли кончўп ҳам қўшилади, баъзан эса сақмуниё қўшилади. Шунингдек, сабр ва сақмуниё ҳаби яхши (доридир).

Яхши қайнатма: сариқ ҳалила ва майизнинг ҳар биридан йигирма дирҳамгача олиб, уч ритл сувда то учдан бири қолгунча қайнатиб сузилади: шу суюқликдан учдан икки ритл олиб, бунда ўн дирҳам хиёршанбар ивителиди. Сўнгра яна сузиб, унга бир дирҳам дарахт пўкаги қўшилади.

Яхши ҳаб дори, яъни шоҳтара ҳаб дориси: сариқ ҳалила, Кобул ҳалиласи ва қора ҳалилаларнинг ҳар биридан беш дирҳамдан, Сукутро сабридан етти дирҳам, сақмуниёдан беш дирҳам олиб, доимо шоҳтара билан қориб турилади, кейин қуригунча қўйиб қўйилади, сўнгра яна шоҳтара суви билан бир-икки марта суғориб, яна (қуригунича) қўйиб қўйилади. Бу тадбир

уч марта қайтарилади, ҳар гал таркибини суюқ ҳол-
вайтардек қилиб, кейин қиём бўлиб қуюлгунча қўйиб
қўйилади, сўнгра ҳаб дори ясалади.

Узоққа чўзилган қўтирга қарши кучли яхши дори:
сарик ҳалила, балила, омила шираси Кобул барангин-
нинг пўсти ажратилгани — буларнинг ҳар биридан бир
дирҳамдан ва турбурдан икки дирҳам олиб, каллақанд
билан қориб кулча ясалади. Тўла сурги учун бир ичи-
ми ўн дирҳамдан ўн беш ва йигирма дирҳамгача бўлиб,
иссиқ сув билан ичилади, баъзан ичиш олдидан дорига
сақмуниё ҳам қўшилади.

Узоққа чўзилган ёмон қўтирга қарши доимий су-
ратда сабр ичиб турилса, баъзан, қутқаради; бу тадбир
уч кун кетма-кет қўлланилиб ҳар куни бир мисқолдан
ичилади, кейин бир кун оралатилади, бир кун (ўтка-
зиб) яна ичилади, учкун шундай оралатиб ичирилади
ёки уч кун ичирилмай қўйиб, сўнгра уч кун кетма-кет
ичирилади. Ёки аҳволга қараб яра қилинади (ичакда)
шилиниш пайдо бўлса, уни сабрдан ҳуқна қилиб даво-
ланади. (Сабр) қўтирни тагидан қўпарадиган фойдали
доридир, уни сачратқи сувида ивитиб, агар бирор моне-
лик бўлмаса, унга озгина арпабодиён суви қўшиб ичиш
яхшироқ, сабрнинг миқдори бир дирҳамдан бир мис-
қолгача бўлсин. Бемор давомли суратда ичишни кўта-
ролмаса ичилмайди.

Олхўри ивитмалари ҳам фойдалидир. Ёки сувда
қайнатиб қуёшда қуритилган сарик ҳалила мураббоси
олинади, бундан ҳўл қўтир учун беш дирҳамдан ўн
дирҳамгача олиб, шакар билан қўшилади, — бу дори
сафродан бўлган ҳўл қўтир учундир. Ҳаб дори қилина-
диган сурувчи нарсаларнинг ҳаммасидан (юқорида ай-
тилган) миқдорда олиб, бирини бирига аралаштириб
ишлатиш ҳам мумкин, гоҳо уларни қўшиб мураббо ва
ҳаб дорилар ясалади. Бундан олдинги бобда айтилган
нига мувофиқ оғиз сувини девпечак билан ҳар куни
истеъмол қилинса, яхши бўлади; уни ҳалила ва шоҳта-
ра шираси билан қўшиб бир неча кун кетма-кет истеъм-
ол қилинса ҳам, ғоятда яхши бўлади. Сақмуниё ва
заъфарон қўшиб ясалган сабр ҳаб дориси аста-секин
тозаловчи дори ўрнига ўтади. Бу таркибнинг бир ичими
беш нўхат миқдорда бўлади, унинг таркиби: сарик
ҳалила ва Суқутро сабрининг ҳар биридан бир дирҳам-
дан, катиरो ва қизил гулнинг ҳар биридан бир дирҳам-
дан, заъфарондан учдан бир дирҳам олинади. Яна:
Кобул баранги қўшиладиган доридан,— биз уни юқо-

рида айтиб ўтганмиз, — бир кун ёки икки кун икки дирҳамдан то уч дирҳамгача истеъмол қилинади.

Бир гуруҳ (кишилар)нинг айтишича бўшатувчи дорилар кўп ишлатилса-ю, фойда бермаса, тадбирни енгиллатиб, бу касалликка учраган кишига ҳар куни эрталаб ва кечқурун буғдой толқонини шакар қўшиб кўп сув билан ичириб, чекланиб турган яхшироқ.

Айтишларича, уч кунгача ҳар куни кунжут ёғидан бир оз — йигирма дирҳам олиб, бунинг ярмича сиканжубин ва шунга ўхшаш нарса қўшиб ичиш қуруқ қўтир ва қуруқ қичимага учраган киши учун фойдали тадбирлардандир. Баъзи кишилар кунжут ёғига чилонжийда суви аралаштирадилар. Биз буни тажриба қилиб кўрган эдик, у етук тадбир бўлиб чиқди, лекин у меъдани кучсизлантиради.

Кумуш чирки, куйдирилган қўрғошин, муқл ва илдишлардан сирка ва қизил гул ёғи билан қориб тайёрланадиган суртма шу дориларга оид мураккаб дорилардандир, уни кучли қўтирга ҳам ишлатилади.

Ундан кўра енгилроқ дори: арман лойи, кофур ва заъфароннинг ҳар биридан ярим дирҳам олиб, сирка, тўқай пиёзи суви ва гул ёғи билан қўшилади: бу қўтирнинг енгил хилига қарши умумий доридир, бир оз кучлироғига эса сирка ва гул ёғида эзилган арпободиён уруғини ҳаммомда ишлатилади. Яна нордон анор², қизил гул ёғи ва бурақ таркиби ишлатилади: анор сувининг яхшиси чарвисининг қуввати боридир. Шунингдек, ясмиқ уни, қизил кесак ва сиркани бир-бирига қориштириб то қизигунча қўйилади, сўнг суртилади.

Қўтирда истеъмол қилиниши зарур маъжунларга келсак, улар темирлатки, саъфа ва баҳаққа учраган кишиларнинг ичиши зарур бўлган маъжун дорилардир; кишмиш кўмилган кичик атрифул каби юмшоқ маъжун (шулардандир). Яна қуйидаги маъжун ҳам (ишлатилади): сано ва шоҳтаранинг ҳар биридан икки дирҳамдан, сариқ ҳалиладан тўрт дирҳам, асалдек ширин кишмишдан ҳаммасига икки баробар миқдорда олиб (истеъмол қилинади).

Қўтир жойга ишлатиладиган дориларга келсак, улар тозалаш хусусиятига эга бўлган ҳамма нарсалардир. Баъзан терини кучайтириб мижозни тузатиш билан бирга тозалаш хусусиятига эга бўлган нарса, масалан, тугмачагул суви, қўзиқулоқ, лавлаги, анор, шунингдек, оқ ун кепаги, пўсти ажратилган ясмиқ уни кифоя қилади. Яна сирка билан бирга араб

акацияси елими, қовун уруғи, қовуннинг ичи ўзича, махсар крахмали, петрушка шираси, сариқ йўнғичқа қайнатмаси ва банан пўчоғининг суви (ишлатилади).

Баъзан тарқатиш хусусияти кучли дорига, масалан, Абу Жаҳл тарвазининг эти, боғ ялпизи суви билан бирга сақич, сирка билан бирга ритиёнаж³, қовурилган зок, айниқса, сирка ва қизил гул ёғи билан қўшилган сариқ зок, шунингдек, яшил зок ва шунга ўхшаш зокларга эҳтиёж тушади. Самбитгул жуда кучли дори, баъзан самбитгулни ивитиб, кейин кунжут ёғи қўйиб қайнатилганда сирка кифоя қилади. Баъзан ўткир (қўтирни даволашда) унинг ҳаддан ошиб кетишига тўсқинлик қилиш учун гул ёғи ва шунга яна анор пўсти аралаштирилади.

Таратизак уруғи синаб кўрилган дорилардандир, унинг ёғини олиб, қўтирни қашиб, иссиқ қуёшда ёки ўчоқ ёнида суртилади, бу тадбир қайта-қайта қўлланилади ва у ғоятда фойдалидир.

Яхши дори: куйдирилган қўрғошин ва сиёҳ зокидан баробар (миқдорда) олиб, узум сиркаси билан эзилади, (сўнг) сопол кўзага солиб, нам жойга бир ой кўмиб қўйилади, шундан кейин уни суртма қилиб ишлатилади. Бу кам ачиштира ҳам, етук дорилардандир. Яна етмак, ўлдирилган симоб, темир чирки, аристолохия, олтингугурт, қандил, ишқор, куйдирилган мис, муғос, навшадил, ясмиқ, мурр, исириқ уруғи, қаврак елими, зангор, читгарлар ишқори, ит тезаги, бошқа бобларда айтилган тезаклар ва ёввойи бодринглар ҳам (яхши дорилардир).

Яна: ток ёғочининг куйдирилган пўстини қаймоқ билан қўшиб, қўтир жойга суртиб боғлаб қўйилади, (қўтир) йўқ бўлиб кетгунгача уни янгилаб турилади. Гоҳо сирка билан бирга ёввойи зира ва сирка билан қўшилган сақич ҳам фойда беради.

Муракқаб яхши дориларга келсак, ўлдирилган симоб, самбитгул барги, кумуш тўполи ва куйдирилган қўрғошинни олиб, сирка ва гул ёғи билан қўшиб суртма тайёрланади. Қасал кечаси шуни суртиб ётади, эрталаб ҳаммомда сирка ва яшил ишқор билан аввало иссиқ сув, сўнгра совуқ сув қўшиб ювиб ташлайди, кетидан ёғ суртади.

Осон дори: куйдирилган қўрғошин ва сариқ зокдан баробар миқдорда олиб, сирка билан эзиб, бир ҳафта қуёшга қўйилади ва уни керак бўлган пайтда суртилади.

Яна: суюқ майъа елимида ўлдирилган симоб ва гул ёғини бир-бирига қўшиб ишлатилади. Яна: ўлдирилган симоб, суюқ майъа елими, гўнафша уруғи ва қустдан баробар бўлаклар (олиб ишлатилади); ёки етмақдан бир бўлак ва қизил кесакдан уч бўлак олиб, сирқа қўшиб суртилади.

Тарқатиб қуритувчи кучли дори ёки қовжиратувчи қуруқ дори ишлатилганда кетидан тўпалоқ, тол, нилуфар, гунафша ва шуларга ўхшашларнинг ёғи каби ёпиштирувчи ёғлар ишлатилсин; уларни, айниқса, қуруқ ва рутубати оз (қўтирда) ишлатилсин. Рутубатли қўтирда қуритиш хусусияти кўпроқ бўлган дори, қуруқ қўтирда эса қуритиш хусусияти камрок бўлган дори ишлатилсин. Ўлдирилган симоб қўшилган дорини кучинг етганича меъдадан ва мўътабар аъзолардан узоқлаштиринг.

Қуруқ қичимани даволашга келсак, уни зарур бўлса, бўшатгандан кейин (ўзинг) билган нарсалар билан даволанади: сигирнинг нордон қатиғи ичирилади, илиқ сув билан ювинтирилади, совуқлик ёғлар, айниқса, петрушка шираси қўшилган ёғлар суртилади. Қуруқ қўтир ва қуруқ қичиманинг давоси бир-бирига яқиндир. Сирқа қўшилган кўкнор ҳамда гулсапсар барги, яна сачратқи суви билан бирга қўшилган сабр юмшоқ дорилардандир. Крахмал ҳам (қуруқ қичима) дориларига қўшилади; гул суви ҳам яхшидир. Сирқа билан қўшилган петрушка суви ҳам шундай.

Афюн қўшилган мумли суртма кучли дорилардан бўлиб, уни баданга суртилса; кичимани тўхтатади. Кучли дорилардан бири шуки, юқорида кўрсатилган дорилардан таркиб қилиб, унга навшадил қўшилади ва сирқа билан суртилади, айниқса, моёкдаги қичимага шундай қилинади. Қовурилган аччиқтош билан қитрон ҳам шундай. Бу ҳар иккала тешикнинг ички қичималарида фойда беради, уни латга парчага қўйиб кўтарилади. Кексаларда юз берадиган қичимани даволашда шароб қўйқасини озгина ҳўл аччиқтош билан қўшиб суртилса, фойда беради.

Қичима ва қўтирга қарши ювиниладиган (сувларга) келсак, улар, масалан, иситилган ёки ўз ҳолича қолдирилган денгиз суви ёки ёввойи бодринг қайнатмасидан иборат.

Қўтир ва қичимага учраган кишиларнинг овқатлари эса совуқлик ва рутубатлироқ бўлиб, баданни ҳўллаб яхши қон пайдо қиладиган нарсалардан ва мўъта-

дил мижозли гўштлардан иборат бўлади. Қуруқ қичимага учраган кишилар овқат билан бирга юмшоқ ёғлар, масалан, бодом ёғи, кунжут ёғи ва шуларга ўхшашларни истеъмол қилишлари зарур.

Билгинки, иккала почага қортиқ қўйиш қўтирнинг ёмон хилига қарши фойда беради.

Ун биринчи фасл. Иссиқлик

Гоҳо баданга ёки бирор аъзога жуда кўп терлаш, оз ювиниш ёки ювингандан кейин етарли ишқаламасликдан, — айниқса, иссиқ мамлакатларда, — тикансимон тошмалар тошади; гўё бу тошмалар оғирлиги сабабли кишини ланж қиладиган моддалардан вужудга келади, у моддалар эса тер билан бирга чиқиб, ўзининг суюқлиги сабабли тез ёйилади; улар тери сатҳида тўхталиб қолади ва гўё тернинг сизилиб чиқишига бўйсунмайдиган чўкмасидан иборат бўлади.

Баъзан (иссиқлик) кўзга кўринадиган тошма шаклида тошмайди, аммо дағаллик пайдо бўлади.

Ун иккинчи фасл. Даволаш

(Иссиқликнинг) бадандаги моддаси кўп бўлса, уни томирдан қон олиб ва сурги ишлатиб қирқилади. Шунинг учун ҳар вақт (иссиқлик) тошиш одат бўлган киши ўткир хилтларни бўшаттиришга суяниши керак. Ҳаммомга тушиб ювиниб туриш, покизалик, сўнгра совуқ сув билан ювиниб туриш иссиқликка тўсқинлик қиладиган ва уни йўқотадиган тадбирлардандир. Ҳаммомда терлагандан кейин баданга қовун этини ясмиқ уни билан қўшиб ишқалаш, ундан кейин райҳон билан ишқалаш ундай кишиларга мос келади; яна ясмиқ уни ва боқила уни қўшилган қовун эти билан ҳам (ишқаланади).

Сандал эса иссиқликка тўсқинлик қилиш билан бирга қичима қўзғатади, агар уни кофур билан қўшилса, қичима пайдо қилмайди. Хинанинг бўяб қўйиши ёқимсизлик қилмаса, бу ҳам иссиқликка фойдали бўлади. Ундай кишилар анор суви, шавил, ясмиқ, олхўри, тамр ҳиндий ва терлашга тўсқинлик қиладиган турли нарсалар, масалан, мирта ва гул қайнатмаси ҳамда каншич сувини истеъмол қилиб туради.

Қуёшда иситилган сув иссиқлик тошганига қарши фойда беради дейдилар. Бунда буриштирувчи нарса-

лар, қайнатилган ҳамма хил сувлардан тийилиш керак, (ҳамда) ҳаракат қилмаслик, терлатадиган иссиқ жойлардан четда бўлиш, шамолли жойларга интилиш, шу билан бирга, елпиғич билан елпиб туриш ва совуқ сувда ювиниб туриш керак. Яна мирта ёғи ва гул ёғи суртиш ҳам (иссиқликка) тўсқинлик қилади. Қаймоқнинг, айниқса, катиरो ва араб елими билан қўйилган (қаймоқ)нинг бу жиҳатдан ажойиб ва зўр хусусияти бор. Яна куйдирилган қўрғошин, (темир) чирки, айниқса, тўтиё қуввати ўтказилган нарсалар ишқаланади, шунингдек, мирта дарахти баргининг кули, хушбўй қамиш, мирта барги, дафна дарахтининг янги барги, газагўт ва кундур елими кабилар (ишлатилади).

Гоҳо сувда ивитилган балиқ елими суртилса ҳам фойда беради. Баъзан кучли (иссиқликда) тоғ майизи, кундур елими ва олтингугуртга эҳтиёж тушади.

Иссиқликнинг ярага айланган хилига келсак, буни зарчава, мози, арман мойи, сирка қўшилган қўрғошин упаси кабилар билан даволанади. Қўрғошин упасининг марҳами бунинг учун яхши доридир. Баъзан бу яралар жуда бузилиб кетади, шунда олов қуйдиргандаги даволар қўлланилади, агар улар ўрнашиб қолса, саъфага ишлатиладиган тадбир қўлланилади.

Ун учинчи фасл. Банот ул-лайл

Териси қуриб, тери тешикларининг тўсилишига учраган, бироқ ҳазми яхши бўлган кишида совуқда ва кечаси қичима, (терисида) дағаллик ва банот ул-лайл деб аталадиган майда тошмалар пайдо бўлади. Бунинг сабаби аслида тарқалиши зарур бўлган нарсанинг тери тешикларининг торлиги сабабли тўхталиб қолишидир; бунга (терининг) дағаллиги ҳам ёрдамлашади. Бу, айниқса, ҳазм кучайган вақтда бўлади, (ҳазм кўпайгандан) кейин буғ кўпаяди, кечаси шундай бўлади, шунинг учун бу банот ул-лайл («кеча қизлари») деб аталади, чунки у, кўпинча, кечаси пайдо бўлади. Бундаги ҳолатлардан (бири) шуки, унинг қичимаси кучли бўлади ва олдин қашиш лаззат беради, бироқ кейин қашилган жойларда қаттиқ оғриқ қўзғалади.

Ун тўртинчи фасл. Даволаш

Кўп ҳаммомга тушириш ва махсус ёғлар суртиш оққали тери тешикларини кенгайтириш тадбирини

қўллаш керак. Шунингдек, кўпайган моддани томирларни бўшатиш лозим, бу эса қичима касаллиги бобида айтилганига кўра, агар эҳтиёж тушса ва касал жойга дорилар қор қила бермаса, томирдан қон олиб, бўшатиш билан бўлади.

(Банот ул-лайл) тошган жойларга ишлатиладиган дориларнинг яхшиси сабр ва муррдир, айниқса, уларни асал билан қўшилса, яхши бўлади. Ясиқ уни билан қўшиб, озгина сирка ва асал аралаштирилган сабр ҳам шундайдир. Петрушка суви билан даволашга муносиб суюқ дорилардан биридир. Сирка дурдасининг танҳо ўзи, шунингдек, бурақ, хина ва заъфарон ҳам буни даволашдаги фойдали дорилардандир.

Ун бешинчи фасл. Михга, букилган шохга ўхшаш сўгаллар ва уларнинг бошқа хиллари

Буларни келтириб чиқарувчи биринчи сабаб табиатнинг ҳайдаши, моддий сабаб эса қуюқ савдо хилтидир. Қонда кўпайган қуруқ балғам баъзан савдога айланади. Баъзан қоннинг тўхталиб қолиб кўпайиши ва унда чириб бузилиш сабабларининг йўқлиги туфайли унда қуруқлик ва бир оз совуқлик пайдо бўлади; айниқса, қон камлиги сабабли чиримайдиган майда томирларда шундай бўлади, (чунки улардаги қон) чириб бузишдан кўра тезроқ қуритадиган сиртқи сабабларга яқин туради; айниқса, қон ўз жавҳарида унчалик иссиқ бўлмаса (шундай бўлади).

Баъзан бир донга катта сўгал ўсиб, қўшни аъзога келаётган озик мизожини сўгал моддаси мизожига айлантиради, шунда у аъзо қуриб совуйди ва натижада сўгал кўпаяди.

Сўгалнинг боши мих қалпоғи сингари катта ва зўр бўлиб таги ингичка бўлса уни «мих» деб, агар узун бўлиб букилган бўлса, «шох» деб аталади. Сўгалнинг «турсус» деб аталадиган бир хили ҳам бор; гарчи буни бошқа сўгаллардан фарқ қилиш лозим бўлса ҳам: уни (сўгалларга) қўшилади. Уни ёрилса, тагидан йиринг чиқади.

Ун олтинчи фасл. Даволаш.

Агар касаллик зўрайиб ўртача даражадан ўтиб кетган бўлса, шошоланч равишда томирдан қон олиб, қонни камайтириш, шунингдек, савдо хилтини бўша-

тиш зарурдир. Яхши каймус пайдо қиладиган ва бир неча мартаба, баён қилинган бошқа тадбирларини ҳам қўллаш керак.

Сўгалнинг ўзини даволашга келганда, бу аччиқлик ва буриштириш хусусиятига эга дорилар билан бўлади. Сўгалнинг энгил хилига энгил дорилар ишлатилади, масалан, сўгалларга доимо писта ёғи, сузғичдан ўтказиб уч кун ўз ҳолига қўйилган буғдой қайнатмаси, татим қўшилган набат ганданосининг суви ва бон дарахтининг ёғи суртилади. Ҳамда ковул барги, сарв ёнғоғи ва хом зайтун суртилади; жавзи можаз ҳам яхши доридир. (Сўгалнинг) энгил хили учун анжирнинг ҳўл барги, кучли хилига ҳўл ёнғоқ пўчоғи ва қуриган анжир (ишлатилади). Жингак азияти кам бўлиши билан бирга сўгалнинг катта ва кучли хилига яхши дори бўлади, бобил толи патак илдизининг пўсти ва унинг кулининг сирка билан қўшилгани ҳам шундай.

Яна яхши дорилардан бири шуки, исириқ ва хинани янчиб элакдан ўтказилади ва совуқ сув қўшиб суртилади. (Сўгалнинг) кучли хилига ишлатиладиган кучли дорилар, масалан, оҳак, зирних, ишқор, айниқса, бунинг ўлдирилган симоб билан хусусан, дуб кули, зайтун ёғи ва туз билан (ўлдирилган симоб) билан қўшилган ва пиёз суви, дашт пиёзи ва эчки тезағи билан тайёрланган суртмадан иборат.

Яна зирних қўшилган олакулангдан ҳам (фойдаланилади). Сўгални тушириб юборишда балозур асали ҳам кучли; яттуъ сутини бир неча мартаба суртилса, сўгални тушириб юборади. Ток суви ва айиқтовон ҳам сўгалларни тушириб юборишда зўр доридир. Седанани сийдик билан қориштириб суюқ суртма қилиб боғланса, ажойиб бўлади. Така ўти ва ангуза, шунингдек йирингли шишларни тешиб оқизадиган ўткир марҳам, яъни балозўр марҳами ҳам ана шундайдир.

Мўътадил таркиб: ҳўл ёнғоқ пўчоғи, шиша ва ўлдирилмаган оҳакнинг ҳар биридан бир бўлакдан олиб янчилади ва элакдан ўтказиб сўгалга қўйилади. Еки зангор ва куйдирилган папирус қоғозининг ҳар биридан беш дирҳамдан, Абу Жаҳл тарвузининг этидан олти дирҳам, буракдан олти дирҳам, навшадилдан тўрт дирҳам, ишқор ва сариқ зирнихнинг ҳар биридан саккиз дирҳамдан, қорамол ўтидан олти дирҳам, Эрон ишқоридан етти дирҳам олиб янчилади ва элакдан ўтказиб, совун суви қўшиб суртилади.

Сўгалларни юлиб олиш ҳам унинг даволаридандир; буни қуш пати, кумуш ё темир найчалар орқали қилинади, найчаларнинг қаваги сўгални қийинлик билан ўзига оладиган бўлиб, чеккаси ўткир ва кескир бўлади. Сўгални зўр билан найчага киритиб, ўраб олинади ва тагини бир оз қисилса, найча унинг тагидан қўпориб тушириб юборади. Ёки сўгални таги чўзилгунча омбир билан тортилади, сўнгра сўгал тагига чуқур борадиган ўткир ва иссиқ қурол орқали кесиб олинади. Кесиб олгандан кейин унга сариеғ қўйилади. Яна: сўгалга ўткир дори қўйилиб, дори уни қўзғатса, дорини олиб, сўгал устига сариеғ суртиб, бир оз қўйиб қўйилади; сўнгра сўгал бутунлай тушиб кетгунича шуни қайтарилаверади.

Гоҳо сўгални бундай қилиб туширилади: ўткир но-зик кавлайдиган қурол билан сўгалнинг ёни-бери очилади, сўнгра унга ўткир дори қўйилади. Биз сўгални мумкин бўлгунча чуқурроқдан, лекин терини эҳтиёт қилиб, устара билан кесиб тажриба қилдик. Сўнгра у жойга совун, тўпалоқ ва қизил гул ишқаланади, ниҳоят, оқадиган қон оқиб тўхталади, ундан кейин қолганлари ҳам тушиб кетади.

Ун еттинчи фасл. Шохлар

Бу кўп ишлагани сабабли қўл-оёқлари бўғинлари устида ўсадиган бўшалган толасимон ўсиқлардир. Бунинг давоси бўшашган (ўсиқни) кесиб ташлашдир, у оғримайди; кейин қолганларига тушиб кетгунигача сўгал дориларидан жуда ўткирларини ишлатилади, сўнгра сариеғ суртилади.

Ун саккизинчи фасл. Тери, лаб, қўл-оёқ, умуман бадан терисининг ҳар бир жойида пайдо бўладиган ёрилишлар

Ҳамма хил ёрилишга сабаб терининг ёриладиган даражадаги қуруқлигидир. Бу қуруқлик ё моддасиз мизожнинг бузилиши, ёки ўткир ва қуритувчи моддани юбориб турадиган ёмон хилтдан бўлади, ёки қуритувчи иссиқ, ёки ҳўлликни қуритувчи ел, ё бўлмаса қуритиб зичлаштирувчи совуқдан бўлади. Бу ҳол қуруқ ерда ёки иссиқ билан қуритилган ёки музлаган ерда ёрилиш

юз бергани кабидир. Гоҳо ёрилиш буриштиривчи сувлар ҳамда аччиқтош ва шунга ўхшашларнинг қуввати ўтган сувларда ювиниш сабабли ҳам пайдо бўлади. Олтингугуртли ва мумли сувлар бунинг аксинчадир. Биз бу жиҳатдан Ҳамадон ва унинг ёниқверигаги сув билан Шобурхос суви ўртасидаги фарқни синчиклаб текшириб кўрдик.

Ўн тўққизинчи фасл. Умуман ёрилишни даволаш

Агар ёмон хилт бор бўлса, уни бўшаттириш, мизож қуруқ бўлса, уни ўзгартириш, шунингдек, турли ёғлар, айниқса, пўсти артилган кунжут ёғидан бир ярим уқияни ҳар кун узум шираси ёки ширин майиз ивитилган сув билан қўшиб кетма-кет бир неча кун ичириш керак. Сув қичқичбақаларининг қайнатмасини ҳам сув ва шакар билан ичирилади ва (ёрилган жойга) доимий суратга ёғ суртиб турилади.

Агар ёрилиш совуқдан бўлса, бунга қарши араб акациясининг шираси фойда қилади. Яна шолғом қайнатмаси, шолғом, лавлаги барги ва унинг қайнатмаси, айниқса, буларни машҳур чарви ёғлари билан қўшиб тайёрланадиган мумли суртмалар, илик ёғлари, ҳўл зифт ва қитрон (фойда қилади). Агар ёрилиш иссиқдан бўлса, рутубатли совуқ ширалар қўшилган рубубатли совуқ мумли суртмалар ишлатилади; овқатни тузатилади ва илиқ сув билан ювиниб турилади.

Йигирманчи фасл. Лаб ёрилишини даволаш

Терини тортиштириб қуритиб, ҳўлликни шимдирган ел ёки совуқ, ёки иссиқ, ёки билиб ўтганингдек, қуруқ мизож туфайли (пайдо бўладиган) қуруқлик лаб ёрилишига сабаб бўлади. Лаб ёрилишининг сабаблари таъсир этмасдан бурун ёрилишининг олдини олиш учун мумли суртмалар, турли чарвилар, илик ёғлари, ҳўл зуфо қўшилган гул ёғи суртилади. Булар гоҳо воқе бўлган (ёрилишни) ҳам кетказади. Ёки лабга юпқа пардалар, масалан, тухум пардаси, қамиш пардаси, саримсоқ ва пиёз пўстлари ёпиштирилади.

Пайдо бўлган лаб ёрилишини кетказишга келсак, унинг учун яхши дорилардан бири шуки, эски шароб

қуйқасининг қовурилгани ва сақични олиб бирон ёғ билан, масалан, товуқ ёки ғоз ёғи ва асал билан қориштирилади. Еки тўзондек қилиб янчилган хом мозини олиб, оловда эритилган сақич билан қориледи. Ухлаш олдидан киндикни ёғлаш ёки ёққа ботирилган пахтани киндик тешигига қўйиш (лаб ёрилганда) фойдали, дейдилар.

Иигирма биринчи фасл. Оёқ ёрилиши

Оёқ ёрилиши гоҳо ёмон буғлар ва гоҳо қуриб қовжираш сабабли юз беради. Қисқаси, бунда ўша буғларни тарқатувчи нарса фойда беради.

Иигирма иккинчи фасл. Даволаш

Оёқ ёрилишини уни узоқ вақт иссиқ сувга солиш, унга ўсимлик ва ҳайвон ёғлари, айниқса, эчки ва қорамол ёғи ҳамда мум билан бир оз қуюлтирилган илик ёғини суртиб кетказиш мумкин; шунингдек, канақунжут ёғи, поча ёғи ва чин ёғи суртилади, бу жуда (фойдалидир). Думба ёғини оловга тутиб томизилса ҳам жуда яхши бўлади; хина жуда яхши (даводир), айниқса, исиріқ қайнатмаси билан қориштирилган хина жуда яхши. Узум шираси (ҳам) шундай (хусусиятга эга). (Оёқ ёрилишини) ана шу айтилган дорилар билан даволанади. Агар улар фойда бермаса, ёриқларга кириб, уларни ёпиштирадиган нарсаларни тиқишга эҳтиёж тушади, (касални) ювинтириб, оёғини иссиқ сувга солгандан кейин ана шундай даво қиладилар; ўша тиқиладиган нарсаларга чангдек қилиб, янчиб эзилган катиро қўшилади, бу ажойиб дори бўлади.

Яна: умум, кунжут, ёғи, сақич ва суюқ майъа елимини олиб, ҳаммасини бир-бирига қўшиб, оёқнинг ёрилган жойига тиқилса, ажойиб дори бўлади. Янчилган кунжут қўшилган қитрон ҳам жуда ажойибдир. Ўсимлик ёғлари ва чарви ёғлар билан эзилган кундур елими жуда фойдали; куйдирилган қисқичбақани зайтун ёғида эзиб ҳам суртилади, қўл ёрилганида бу тез фойда беради. Еки тўқай пиёзининг ичини олиб, зайтун ёғида қайнатилади ва бунда сақични эритиб ёрилган жойларга қўйилади. Зайтун қўшилган сақичнинг ўзи ҳам ғоятда (фойдалидир).

Яна: янчилган канақунжутнинг унини озгина сув билан хамир қилиб, ёрилган товонга ёпиштириб қў-

йилади. Узоққа чўзилиб ярага айланган ёриққа кана-кунжут кунжарасининг ўзи яхши доридир. Ёки куйдирилган қўрғошин, мум, зайтун ёғи ва асалдан баробар миқдорда олиб, қуюқ дори ясалади. Ёки сув қисқичбақасини кунжут ёғида қайнатиб ишлатилади. Яна зайтун ёғи қуйқасини ўрдак ёғи ва сақич билан ишлатилади.

Биз қўллаган яхши даво: тўзондек қилиб янчилган катиرو, унинг ярим вазнича чилпоя, янчилган қаҳрабо ва кундур елимининг ҳар бирдан уч бўлакдан ва сақичдан катирога икки баробар миқдорда олиб, ҳаммасини канакунжут ёғи билан қўшиб ишлатилади,

Биз айтамызки, киши товонини ҳар кеча мутгасил ёглаб турса, (унинг оёғи ёрилмайди).

Йигирма учинчи фасл. Қўл ёрилиши

Буни оёқнинг енгил ёрилиши сингари даволанади.

Йигирма тўртинчи фасл. Панжа ораларининг ёрилиши

Буни ҳам юқорида кўрсатилган нарсалар билан даволанилади. Бунинг ўзига хос дориси шуки, чилпоя илдизини тўзондек қилиб янчиб, қўйиб боғланади.

Йигирма бешинчи фасл. Орқанинг яраланиши

Гоҳо кўп чалқанча ётиш натижасида, айниқса, беморларда орқа аввало қизариб ёрилади, сўнгра яраланади. Қизариш бошланганида чалқанча ётмаслик ва уни қайтарадиган дориларни ишлатиш керак. Касал кишига эса новдасидан сидириб, олинган тол барги, тариқва пат каби нарсалардан тўшак қилиб бериш керак, буларни юмшоқ мато ёки шунга ўхшаш нарса ичига тиқилади. Агар ярага айланса, қўрғошин упаси марҳами қўйилади.

Йигирма олтинчи фасл. Тери, чов, сийдик ва ахлатдаги ёмон ҳид

Хилт ёки терининг чириб бузилиши сабабли ҳид бузилади. Гоҳо бунга хилтларни бузадиган ҳаракатлар,

жинсий алоқа ва ҳайз кўргандан кейин (тезда) ювинмасдан, уни кейинга қолдириш, шунингдек, сариқ йўнғичқа ва ўткир хилтларни бадан сиртига қараб қўзғатиш хусусиятига эга бўлган нарсаларни истеъмол қилиш ёрдам беради. Оғиз ҳидланишига келсак, бу ҳақда айтиб ўтилган эди.

Иигирма еттинчи фасл. Умуман тери ҳидининг бузилишини даволаш

Хилтни бўшатиш, мизожни эса алмаштириш билан тузатилади, кайфияти ва миқдори орқали яхши ҳазм бўладиган нарсалар ҳам истеъмол қилинади. (Баданни) ҳаммомда ва бошқа жойларда яхшилаб тозаланади. Терини хушбўй қиладиган нарсалар, масалан, Цейлон дорчини, фаланжа, петрушка, кангар: морчўба каби нарсалар ҳамда сийдикни юргизиб қонни чириндилардан тозалайдиган ҳар бир нарса наҳорга истеъмол қилинади. Лекин у дориларнинг баъзиси, масалан, морчўба сийдикни саситиб юборади. Яхши ҳидли туршак ивитмасини ичиш, ўрикнинг ўзини ейиш бу соҳада фойдали тадбирлардандир.

Баданга мирта суви, Яман аччиқтоши эритилган сув, гулсапсар шарбати, тошчўп қайнатмаси, боғ ялпи-зи, самсақ, олма барги, тол барги суртилади, шунингдек, янчилган мирта, айниқса, сандал ҳам фойдали. Яна тўпалоқ, қорачайир гули, хушбўй қамиш, сарв, айниқса, гул, самсақ, райҳон, ушна қитрон барги, унинг пўсти, олма баргини ҳам (баданга) суртилади. Гулсапсар барги бу жиҳатдан жуда фойдалидир; оми-ла шираси қўшилган гул кулчалари ҳам шундай (таъ-сирга эга). Куйдирилган қўрғошин, тўтиё, гулсапсар баргининг кули, аччиқтош ва шунга ўхшаш нарса-лар; мурр, сабр, мирта ёғи ва гул ёғи тери тешиклари-ни тўсиб, терга тўсқинлик қиладиган нарсалар-дандир.

Иигирма саккизинчи фасл. Қўлтиқ ҳиди ва уни даволаш

Айрим кишиларнинг даъвосича, қўлтиқ ҳиди инсон пайдо бўладиган майин қолдиқларидан вужудга келар эмиш, гўё у қолдиқлар қўлтиққа келиб тери тешиклари-га жойлашар эмиш. Бу даъвога ишониш керак эмас.

Қўлтиқ ҳидини инсонда «манийга айланадиган модда буғига ва унинг қўзғалишига нисбат бериш тўғрироқ бўлур эди.

Буни даволашга келсак, аввало, зарур бўлса, (баданни) тозалагандан кейин тўтиё, куйдирилган қўрғошиннинг ишлангани, турли тўполлар, мирта кули ва аччиқтош эритилган сув билан даволаш керак. Гоҳо бу дориларга сандал қўшилади ва қофур билан ҳам аралаштирилади. Яхши қулча дори: сандал, Цейлон дорчини, омила шираси, сунбул, аччиқтош, мурр, содаж ва гулнинг ҳар биридан бир бўлакдан, тўтиё ва куйдириб оқланган қўрғошиннинг уч бўлакдан ва қофурдан ярим бўлак олиб, бу таркибдан гул суви билан қулча дори ясалади ва қуритиб истеъмол қилинади.

Яна: қизил гул, омила шираси, сунбул, тўпалоқ, мурр ва аччиқтошнинг ҳар биридан ўн (бўлакдан) олиб, гул суви билан қулча ясаб қўлтиққа чапланади.

Йигирма тўққизинчи фасл. Баданни хушбўй қиладиган ва иссиқ мизожли кишиларга фойда берадиган сепма дори

Тўпалоқ, содаж, қорачайир гули, шом майъаси, яъни анор лубноси — буларнинг ҳар биридан ўн дирахмийдан; қуруқ гул ва мирта новдаларининг ҳар биридан йигирма драхмийдан олинади; тўпалоқ, қорачайир гули ва содажни хушбўй шароб билан ҳўлланилади, кейин қуритиб янчилади, сўнг унинг устига гул ва мирта новдаларини янчиб солинади; шундан кейин заъфаронни гул суви билан ивитиб, бошқа дориларга қўшилади ва бу таркибни сояда қуритилади. (Касални) ювинтиргандан кейин шу дорини янчиб сепилади; бироқ, аввало, терни етарли даражада артиб, сўнгра дори сепилади.

Сассиқ тер ҳидини кетказадиган ҳамда совуқ мизожли кишиларга мос келадиган бошқа хил дори: хушбўй сунбул, қалампирмунчоқ, аммо, бальзам чўплари ва Цейлон дорчинининг ҳар биридан уч дирдрахмийдан, қуст, хушбўй тирноқ, ҳинд сунбули ва дорчинининг ҳар биридан икки драхмийдан, самсақ новдалари ва Сурия сунбулининг ҳар биридан тўрт драхмийдан олинади; яна анор лубносини олиб, шаробда эритилади, қолганларини эса тошчўп суви билан эзилади. Бу таркибни ҳам юқоридаги йўсинда ишлатилади.

Тер ҳидини қирқадиган бошқа хил дори. Дорчин, ҳинд сунбули, хушбўй тирноқ ва қустнинг ҳар биридан икки уқиядан, муҳр лойи, қўрғошин чирки ва ювилган қўрғошин упасининг ҳар биридан ярим гулнинг ҳар биридан уч уқиядан олиб, қуруқ дориларни мирта суви билан эзилади, заъфаронни эса хушбўй эски шаробда, эритиб ишлатилади.

Ўттизинчи фасл. Ахлат ва елнинг кучли сассиқлиги ва унинг давоси

У хилтларнинг сасиши сабабли, сасиш хусусиятига эга нарсаларни, масалан, уштурғоз, саримсоқ, таратигак, гандоно; болдирғон ва ангуза кабиларни, шунингдек, тухумни истеъмол қилиш сабабли пайдо бўлади. Лекин булардан бўлган сассиқликни ҳазмнинг яхшилиги ва чириндиларни териға ва сийдикка йўналтирадиган нарсалар, масалан, сариқ йўнғичқа истеъмол қилиш йўқотади: улар тери ва сийдикни саситиб, ахлатнинг бадбўйлигини кетказади. Хушбўй шароб ҳам ахлатдаги қаттиқ бадбўйликни кетказади.

Ўттиз биринчи фасл. Сийдик сассиқлиги

Ахлат сассиқлигининг сабаблари сийдикнинг сассиқлигига ҳам сабаб бўлади: морчўба ва шунга ўхшаш сийдик юргизувчи дорилар ҳам унга сабаб бўлади, чунки улар баданни хушбўй қилиб, сийдикни бадбўй қилади. Қовуқдаги яралар ҳам (сийдикнинг сасишига) сабаб бўлади. Бунинг давоси билиб ўтганларингдан иборат ва у осондир.

Ўттиз иккинчи фасл. Бит ва сирка

Ҳароратга эга бўлган ёки унга ҳарорат биргалашган ҳўл модда тери томонга ҳайдалса, баъзан у суюқлиги ва латифлиги туфайли тарқалади ва сезилмайди. Тер бўлиб тарқаладиган нарса (суюқликда) ундан кейин туради, ундан кейин тарқалиб кирга айланадиган нарса туради; сўнгра тери тақабаларининг энг юқорисида тўхталиб қоладиган нарса туради, бундан қазғоқ, иссиқлик ва шунга ўхшаш нарсалар пайдо бўлади. Бу иккаласидан сўнг терининг чуқурроғида тўхтайдиган нарсага туради; агар модда жуда ёмон

бўлса, у «тулки касаллиги» ва шунга ўхшаш бошқа касаллик, темиртки ва ширинчани келтириб чиқаради. Агар унинг ёмонлиги камроқ бўлса, унда зардоблик қуввати бўлмаса, етарли даражада тез чириш хусусияти унга дарров етишмаса ва ҳаётни қабул қиладиган модда бўлишга қобилиятли бўлса, ҳаёт бахш этувчи томонидан унга ҳаёт етишиб, натижада бит пайдо бўлади, у қўзғалиб бадан сиртига чиқади. Баъзан, тўсатдан катта (бит) ҳам пайдо бўлади. Ўзи ёмон, лекин каймуси яхши суюқ бўлиб, бадан сиртига қараб ҳаракат қилувчи овқатлар, масалан, анжир гоҳо бит пайдо бўлишига ёрдам беради; уларнинг (ҳаракатига бадандаги) қўзғатувчи ҳаракатлар, айниқса, маний буғи биргалашган ҳаракат ҳам ёрдам беради, масалан, жинсий алоқа вақтида шундай бўлади.

Гоҳо тозаликка риоя қилмаслик, ғусул қилмаслик, тери тешикларини очиб, терида қамалган моддани тарқалишга қараб йўналтириладиган нарсаларни истеъмол қилмаслик ёки ичкарида қамалган моддага уларнинг ўзгариб сасишига ва сасишга ўхшаган ҳолатга ўтишига тўсқинлик қиладиган майин шамолларни киргизадиган нарсаларни истеъмол қилмаслик ҳам битлашга ёрдам беради.

Гоҳо бит шу қадар кўпайиб кетадики, ҳатто битлаган кишининг кўп қони кетиб, ранги сарғаяди, иштаҳаси пасаяди, ориқлайди ва қуввати бўшашади.

Ўттиз учинчи фасл. Даволаш

Кўплаб пайдо бўлиб, тўхтовсиз кўпая бораётган битларга қарши даво қўллашда аввало баданни тозалашга, айниқса, уни томирдан қон олиб тозалашга, шунингдек, (овқат) тадбирини яхшилаш ҳамда моддаларни сиртга қараб йўналтирувчи, биз айтиб ўтган ҳаракатларни тўхтатишга тўғри келади. Кейин битлаган жойга хос дорилар ишлатилади. Бунга доимо ювиниб-тозаланиб туриш ҳам фойда беради; олдин шўр сув билан, кетидан чучук сув билан ювиниб туриш яхшидир. Кийимларни алмаштириб туриш, ипакли ва канопли кийимлар кийиш керак. Дори ичиш орқали ҳам битлар ўлади, масалан, тоғ ялпизи қайнатмаси билан саримсоқни қўшиб ичилса шундай бўлади.

Битлаган жой дориларига келсак, булар қуритувчи, тарқатувчи ва сиртга тортувчи бўлиши зарур. Агар аҳвол жуда зўр бўлса, у дориларга захарли қувват

аралаштиришга эҳтиёж тушади. Зайтун ёғи билан татим ҳамда шавил, унинг барги ва илдизи ёки зайтун ёғи билан аччиқтош, ёки озоддарахт барги, ёки анор барги, ёки анор барги, ёки Абу Жаҳл тарвузининг барги, ёки мирта барги, ёки сарв барги, ёки зиғир барги, ёки хушбўй қамиш ва дорчин битлаган жойга (ишлатиладиган) дорилардандир. Махсар ёғи фойдали ва битга тўсқинлик қилувчидир; турп ёғи ҳам ажойиб, Цейлон дорчинининг пўсти, аристолохия, назла ўти, гулхайри илдизи, тошчўп, жулах, Рум арпабодийи, кийик ўти, қичитқийўт уруғи, бўйимодарон ва ёввойи зира (ҳам шундай).

Яхши дори: момисо шамча дориларидан уч дирҳам, қустдан ярим дирҳам, буракдан бир бирҳам ва шуларнинг ҳаммасича крахмал олиб, оҳак аралаштириб суртилади.

Миср боқиласи қайнатмаси битлаган жойни ювиш учун ишлатиладиган яхши ва кучли дорилардандир. Лавлаги қайнатмаси, юлғун қайнатмаси, тоғ ялпизи қайнатмаси, сарв барги қайнатмаси ва санавбар барги қайнатмаси ҳам шундай. Агар ювиладиган дориларга ҳайвон ўтлари қўшилса, яхши бўлади. Етмак билан буғлаш, шунингдек, тоғ майизи, зирних билан, айниқса омила шираси билан, хусусан, олтингугурт билан буғлаш битлаганга қарши қўриладиган чоралардандир.

Кули дорилардан бири мана бу: тоғ майизи, қизил зирних ва бурақни олиб, ҳаммасини сирка ва зайтун ёғи билан эзиб, бошга суртилади. Ёки оқ харбақ ва бурақни ёки зайтун ёғи билан самбутгул барги, ёки Абу Жаҳл тарвузи барги (суртилади). Ёки янчилган хардал ва етмакни олиб, уларнинг устига озгина сирка қўйилади, сўнгра симобни булар билан бирга эзиб ўлдирилади; ана шу кучли доридир. Олтингугурт, зирних, аристолохия, дуб ёнғоғининг кули, қуст ва муррдан тайёрланадиган дори ҳам шундай.

Яна қитрон, гентиана илдизи, зирних ва гулсапсар ёғи, тоғ майизи, самбитгул барги ва Яман аччиқтоши; яна момисо шамча дорисидан бир бўлак, буракдан ярим бўлак, қустдан бир бўлак, крахмалдан шуларнинг ҳаммасича олиб, оҳак ишлатгандан кейин сирка қўшиб суртилади. Бу дориларни етмак ва тоғ майизи билан буғлангандан кейин, айниқса, айтиб ўтилган дорилар билан ювгандан кейин ишлатиш (яхшироқ).

ЗИНАТ КИТОВИНИНГ ЯКУНИ

Тўртинчи фасл. Ҳаддан ташқари семизликнинг айблари

Ҳаддан ташқари семизлик баданнинг ҳаракатига, кўтарилишига ва ўзини эплай олишига халақит беради. У томирларни қисиб торайтиради, натижада руҳ йўли тўсилиб, кўпинча, руҳ сўлиб қолади. Уларга майин ҳаво ета олмай қолади, натижада улардаги руҳнинг мижози бузилади. Уларда тор жойга қоннинг ҳайдалиб бориш хавфи пайдо бўлади; баъзан тўсатдан бирор томир ёрилиб ўлдириб қўяди. Бундай ҳолатда ва бундан олдинги вақтларда у кишиларда нафас қисилиши ва хафақон юз беради; шу пайтдаги ҳолатга қарши томирдан қон олиш чораси кўрилсин; қисқаси, улар тўсатдан ўлиши мумкин. Умуман, ҳаддан ташқари семиз кишилар тез ўлади, айниқса, умрининг бошланғич пайтида семиз бўлган кишиларда шундай бўлади, чунки уларнинг томирлари тор ва қисилган бўлади: улар сакта, фалаж, хафақон касалликларига, рутубатлиликлари сабабли ич кетишга, нафас олишнинг ёмонлашувига, беҳуш бўлиб қолишга ва ёмон иситмаларга мойил бўладилар. Улар руҳ йўлларининг торлиги, мизожларининг жуда совуқлиги, қоннинг камлиги ва балғамнинг кўплиги сабабли очликка ва ташналикка чидай олмайдилар.

Киши совуқ мизожли бўлмаса, бундай семизликка эриша олмайди, шунинг учун улардан фарзанд бўлмайди, ўзлари соғлом бўлмайдилар ва эрлик уруғлари оз бўлади. Семиз хотинлар ҳам шундай: уларнинг бўйида бўлмайди, ҳомиладор бўлсалар ҳам бола ташлайдилар, уларнинг шаҳватлари ҳам заиф бўлади.

Бундай кишиларни дорилар билан даволаганда дорилар томирлар орқали касал аъзоларга ўтмайди, касал бўлганларида ҳам тезда уни сезмайдилар, чунки сезгилари кучсиз бўлади. Уларнинг томиридан қон олиш қийин, уларга сурги қилдириш хавфли бўлиб, баъзан хилтларини қўзғатиб юборади ва хилтлар қай-

тиб томирларга ўта олмайди, чунки томирлар қисилган бўлади; бу баъзан уларни ҳалок қилади.

Агар улар бирон нарса қилсалар, туғма ҳароратлари кучсиз бўлганидан заифлашадилар. Чунки (туғма ҳароратлари) турган жой тордир. Биз мўътадил даражада семизлик, айниқса, ёшлик пайтида яхши эканини айтдик. Уртача семизлик гарчи кишини чарчатиб ҳаракат қилиш учун заифлаштираа ҳам, рутубатликка далолат қилиш сабабли узоқ яшашдан дарак беради.

Бешинчи фасл. Оздириш тадбири

Оздириш тадбири семиртириш тадбирининг аксидир. Бу эса овқатни кам бериш, овқатдан кейин ҳаммомга тушириш, кучли бадантарбия қилдириш, узоқ вақт ўтказиб овқатлантириш, овқатни озиқ бўлмайдиган ва озиғи қуруқ бўладиган нарсадан ёки ясиқ, нонхўриш ва сиркаланган (нарсалар) сингари мазаси ўткир ёки шўр нарсаларни беришдан иборат.

Уларнинг ейдиган нонлари кепакли нон ва арпа нони бўлсин: овқатларига иссиқлик дориворлар кўпроқ қўшилсин. Уларнинг айтиб ўтилган овқатларига баён қилинган жуда ёғли нарсалар қўшилса, айниқса, уларни тез тўйғизиш, кам овқат бўлишларига ёрдам беради, чунки иштаҳалари кучсиздир. Улар кунда бир маҳал овқатлансинлар. Овқат моддаси йиғилиб қолса, уни тарқатиш тадбири қўллансин: бунга кучли бадантарбиялар қилиш, дағал кийим кийиш, дағал тўшакда ётиш, совуқ сув ўрнига иссиқ сув ишлатиш, совуқ ҳаво ўрнига иссиқ ҳавода бўлиш орқали баданни сийраклатиш, — шунингдек, тешиклари буришиб тўсилиши ва тук ҳурпайиб (тери) тифизлашуви орқали бадан озиқни қабул қилмасин учун доимо баданни очиқ совуқ (ҳавога) тктиш ёрдам беради; бу ичкаридан келаётган нарсларнинг тортилиш муқаддимаси бўлган мўътадил тўсқинлик қилади. Агар ёз пайти бўлса, баданни иссиқ ҳавода очиб турилади, шунда тарқалиш кўпайиб аъзога тортилаётгандан кўра кўпроқ тарқалади.

Мўътадил бўлмаган турли бўшатишлар ва қусиш (ҳам оздириш тадбиридир): чунки овқатдан кейин бўладиган қусиш мўътадил семиртиради, лекин кўп қусиш оздиради. Мизожни семиртиришни келтириб чиқарётган мизожнинг тескарисига айлантририш, агар мизож совуқ бўлса, — иситиш тадбирини қўллаш билан, агар мўътадил ҳарорат бўлса, совуққа ёки ҳаддан таш-

қари исиққа мойил қилиш билан бўлади. Кўпроқ аҳволда ҳаддан ташқари семирған ва семизлиги совуқдан бўлған кишиларнинг кўпчилигига энг фойдали нарса (моддани) суйилтирувчи дориларни истеъмол қилишдир: бу тадбир иссиқ мизожли киши учун ҳам фойдали.

Семиз кишиларга кучли бадантарбия ва турли бўшатиш тадбирларини юклаш керак, чунки, бу тадбир хилтларга уч хил таъсир кўрсатади ва бу таъсирларнинг ҳар бири озишга ёрдам беради. У (уч таъсирнинг) бири шуки, хилтларни суйилтириб қуюлғанликдан узоқлаштиради ва тарқалишга мослаштиради. Яна бири шуки, у (тадбирлар) хилтларни кўзғатиб томирлардан бошқа томонга йўналтиради. Улар яна қонга тортувчи қувват ёқтирмайдиган ўткир кайфият беради.

Суйилтирувчи дорилар кўпроқ вақт бўғин оғриқларида ишлатиладиган дорилардан иборат бўлиб, улар сийдикни юргизишда ҳам жуда кучли таъсирга эга бўлади. (Аммо) овқатга аралашиб томирларга қараб йўналадиган, томирлардан моддаларни олиб, уларни сўрувчи майда томирларга ҳамда сийдик йўналтиришга қодир бўлмайдиган мўътадил дорилар ишлатилмайди. Лекин буларни иккинчи ҳазм воқе бўлғандан кейингина ишлатилади, шунда у дорилар жигарга тушиб, шу ерда дастлабки ишини кўрсатади. Бироқ кучли хилтларни бир-биридан ажратиб томирлар йўлидан бошқа ёққа йўналтирадиган, натижада томирларни оч қўядиган ва бошқа ишларни ҳам бажариб турадиган дори ишлатиш яхшироқ; бу дорилар ҳайз қонини ҳам кучли равишда юргизиб, семиз хотинларнинг озишига ёрдам беради. Бу дорилар гентиана илдизи, газাগўт уруғи, юмалоқ аристолохия, тоғ петрушкаси ва жулақ кабилардир. Сандарак елимида қахрабо қувватига қарши оздирувчи жуда кучли хусусият бор. Лакк ана шундай хусусиятга эга, петрушка уруғи ҳам шундай. Зок кучли равишда оздирувчи бўлса-да, хатарлидир, самсақ ҳам шундай.

Мураккаб дори. Юмалоқ зарованддан бир дирҳам, ингичка хил луфодан учдан икки дарҳам, Рум гентианаси илдизи, жулақ, тоғ петрушкаси ва афъо илони тузининг ҳар биридан уч дирҳамдан олинади, шунинг ўзи бир ичим бўлади.

Кучли дори. Еввойи бодринг илдизи, гулхайри илдизи ва говшир илдизини олиб, ҳаммасидан элаки дори ясаб бир дирҳамдан ичилади. Яна жувона уруғи, газাগўт уруғи ва зирдан баробар бўлакдан, қуруқ самсақ ва

тиб томирларга ўта олмайди, чунки томирлар қисилган бўлади; бу баъзан уларни ҳалок қилади.

Агар улар бирон нарса қилсалар, туғма ҳароратлари кучсиз бўлганидан заифлашадилар. Чунки (туғма ҳароратлари) турган жой тордир. Биз мўътадил даражада семизлик, айниқса, ёшлик пайтида яхши эканини айтдик. Ўртача семизлик гарчи кишини чарчатиб ҳаракат қилиш учун заифлаштираа ҳам, рутубатликка далолат қилиш сабабли узоқ яшашдан дарак беради.

Бешинчи фасл. Оздириш тадбири

Оздириш тадбири семиртириш тадбирининг аксидир. Бу эса овқатни кам бериш, овқатдан кейин ҳаммомга тушириш, кучли бадантарбия қилдириш, узоқ вақт ўтказиб овқатлантириш, овқатни озиқ бўлмайдиган ва озиғи қуруқ бўладиган нарсадан ёки ясиқ, нонхўриш ва сиркаланган (нарсалар) сингари мазаси ўткир ёки шўр нарсаларни беришдан иборат.

Уларнинг ейдиган нонлари кепакли нон ва арпа нони бўлсин: овқатларига иссиқлик дориворлар кўпроқ қўшилсин. Уларнинг айтиб ўтилган овқатларига баён қилинган жуда ёғли нарсалар қўшилса, айниқса, уларни тез тўйғизиб, кам овқат бўлишларига ёрдам беради, чунки иштаҳалари кучсиздир. Улар кунда бир маҳал овқатлансинлар. Овқат моддаси йиғилиб қолса, уни тарқатиш тадбири қўллансин: бунга кучли бадантарбиялар қилиш, дағал кийим кийиш, дағал тўшакда ётиш, совуқ сув ўрнига иссиқ сув ишлатиш, совуқ ҳаво ўрнига иссиқ ҳавода бўлиш орқали баданни сийраклатиш, — шунингдек, тешиклари буришиб тўсилиши ва тук ҳурпайиб (тери) тигизлашуви орқали бадан озиқни қабул қилмасин учун доимо баданни очиқ совуқ (ҳавога) тктиш ёрдам беради; бу ичкаридан келатган нарсларнинг тортилиш муқаддимаси бўлган мўътадил тўсқинлик қилади. Агар ёз пайти бўлса, баданни иссиқ ҳавода очиб турилади, шунда тарқалиш кўпайиб аъзога тортилаётгандан кўра кўпроқ тарқалади.

Мўътадил бўлмаган турли бўшатишлар ва қусиш (ҳам оздириш тадбиридир): чунки овқатдан кейин бўладиган қусиш мўътадил семиртиради, лекин кўп қусиш оздиради. Мизожни семиртиришни келтириб чиқарётган мизожнинг тескарисига айлантириш, агар мизож совуқ бўлса, — иситиш тадбирини қўллаш билан, агар мўътадил ҳарорат бўлса, совуққа ёки ҳаддан таш-

қари исиққа мойил қилиш билан бўлади. Кўпроқ аҳволда ҳаддан ташқари семирған ва семизлиги совуқдан бўлған кишиларнинг кўпчилигига энг фойдали нарса (моддани) суйилтирувчи дориларни истеъмол қилишдир: бу тадбир иссиқ мизожли киши учун ҳам фойдали.

Семиз кишиларга кучли бадантарбия ва турли бўшатиш тадбирларини юклаш керак, чунки, бу тадбир хилтларга уч хил таъсир кўрсатади ва бу таъсирларнинг ҳар бири озишга ёрдам беради. У (уч таъсирнинг) бири шуки, хилтларни суйилтириб қуюлғанликдан узоқлаштиради ва тарқалишга мослаштиради. Яна бири шуки, у (тадбирлар) хилтларни қўзғатиб томирлардан бошқа томонга йўналтиради. Улар яна қонга тортувчи қувват ёқтирмайдиган ўткир кайфият беради.

Суйилтирувчи дорилар кўпроқ вақт бўғин оғриқларида ишлатиладиган дорилардан иборат бўлиб, улар сийдикни юргизишда ҳам жуда кучли таъсирга эга бўлади. (Аммо) овқатга аралашиб томирларга қараб йўналадиган, томирлардан моддаларни олиб, уларни сўрувчи майда томирларга ҳамда сийдик йўналтиришга қодир бўлмайдиган мўътадил дорилар ишлатилмайди. Лекин буларни иккинчи ҳазм воқе бўлғандан кейингина ишлатилади, шунда у дорилар жигарга тушиб, шу ерда дастлабки ишини кўрсатади. Бироқ кучли хилтларни бир-биридан ажратиб томирлар йўлидан бошқа ёққа йўналтирадиган, натижада томирларни оч қўядиган ва бошқа ишларни ҳам бажариб турадиган дори ишлатиш яхшироқ; бу дорилар ҳайз қонини ҳам кучли равишда юргизиб, семиз хотинларнинг озишига ёрдам беради. Бу дорилар гентиана илдизи, газагўт уруғи, юмалоқ аристолохия, тоғ петрушкаси ва жулах кабилардир. Сандарак елимида қахрабо қувватига қарши оздирувчи жуда кучли хусусият бор. Лакк ана шундай хусусиятга эга, петрушка уруғи ҳам шундай. Зок кучли равишда оздирувчи бўлса-да, хатарлидир, самсақ ҳам шундай.

Мураккаб дори. Юмалоқ зарованддан бир дирҳам, ингичка хил луфодан учдан икки дарҳам, Рум гентиана илдизи, жулах, тоғ петрушкаси ва афъо илони тузининг ҳар биридан уч дирҳамдан олинади, шунинг ўзи бир ичим бўлади.

Кучли дори. Еввойи бодринг илдизи, гулхайри илдизи ва говшир илдизини олиб, ҳаммасидан элаки дори ясаб бир дирҳамдан ичилади. Яна жувона уруғи, газагўт уруғи ва зирдан баробар бўлакдан, қуруқ самсақ ва

бурақнинг ҳар бирдан чорак бўлак ва лаккдан бир бўлакни олинади. Бу таркибнинг бир ичими бир миқсол бўлади.

Сирка, муррий (моддани) суюлтирувчи дориларидан, айникса, наҳорга ичилса, шундай таъсир кўрсатади: лекин асаблари кучсиз ва бачадони касал киши сиркадан сақлансин. Наҳорга шароб ҳам (моддаларни) тарқатиши ҳамда кўп ичилганда томирларни буғга тўлғазиши сабабли оздиради, чунки томирлар ўзларига кирадиган бошқа овқатни қабул қилмай қўяди. Ични юмшатувчи дорилар ҳам шундай: улар томирдаги овқатларни сарф қилиб юборади: бу хил дорилар кўп ишлатилса, озиқни тортувчи қувват бўшашади ва томирлар хилтларнинг ичаклар томон бўладиган озгина ҳаракати пайтида ҳам ўзларига йўналиб турадиган нарсалардан бўшалишга одатланиб қолади. Ични юмшатувчи ва (хилтларни) суюлтириб юргизувчи дорилар бир-бирига ёрдамлашиб турганда томирларга кўп нарса келолмайди.

Тарёқ истеъмол қилиш, афъо илонлар тузи, зарчава дориси, каммуний, фалофилий, сажазониё, анқардиё, лакка дориси, асоносиё, амрусиё, кичик атрифул ҳам оздирувчи дорилардандир. Уларга суртиладиган дориларга келсак, бу дорилар тортувчи қувватни совутиб увуштирувчи бўлиб, заҳарли хусусиятга эга бўлади, масалан, сассиқалаф ва мингдевона, ёки улар кучли тарқатувчи: масалан, ўсимлик ёғлари ва кучли тарқатадиган суртмалар (шундай хусусиятга эга).

Бундай кишилар наҳорга ҳаммомга тушишлари, ҳаммом эса ҳаволи ва терлатадиган бўлиши, сувли ва рутубатлантирувчи бўлмаслиги керак. Агар ҳаммом сувли бўлса, тарқатмай фақатгина тортиш натижаси келиб чиқмасин учун унда узоқ туриш керак эмас. Ҳаммомдан кейин овқатланишга шошилмаслик, балки сабр қилиб ётиш, бадантарбия қилиш, сўнг ором олиш, шундан кейин озгина ва енгил овқатланиш керак. Шунингдек, бундай кишини уқалаганда кетма-кет ва тарқатадиган равишда уқалаш лозим.

Олгинчи фасл. Эмчак, мояк, қўл, оёқ ва шуларга ўхшаш айрим аъзоларни оздириш

Бу тадбирни қўллашда ҳам умуман оздириш ҳақида айтилган ҳолатлар ва шартларга ёрдам оламиз.

Аъзоларни тинч қўйиш, совутиш, аъзоларга борувчи озиқ йўлларини боғлаш, боғичларни ўша йўлларнинг яқинига доимий равишда боғлаб қўйиш, озиқни у аъзоларнинг қарши томонларига тортириш каби тадбирлар у хил ёрдамчи тадбирлардир.

(Қуйидаги таркибдаги) дори моюкни катталашишдан ва эмчакларни улғайиб кетишидан тўхтатадиган суртмалардан биридир: қимулиё кесаги ва қалай упасини олиб мингдевона шираси ва мирта ёғига аралаштириб суртилади. Еки ўша аъзоларга қайроқтошнинг бир-бирига ишқалаганда (чиққан) кукунини сирка ёки мингдевона ширасига қўшиб, доимо суртиб турилади. Аччиқтошни доимо кўп-кўп суртиш ҳам (шундай таъсир кўрсатади).

Еки бир бўлак (тоза) кесак ва кўк мозини олиб, иккаласи янчилади ва асал билан қўшиб бир кун суртиб қўйилади, кейин совуқ сув билан ювиб ташланади: бу тадбирни бир ойда уч мартаба қўлланади. Эмчакка хос тадбир янчилган зирани сирка билан қориштириб қўйиб боғлашдир. Устига сирка ҳўлланган латта бойлаб қўйилади, бу уч кун тургач, кейин ечиб ташлаб кетидан оқ гулсапсар пиёзи боғлаб қўйилади, буни ҳам уч кунгача ечилмайди. Бу тадбир бир ойда уч марта қўлланилади.

Ҳамма оламларнинг тарбияси тангрига мақтовлар бўлсин, Тангри саййидимиз Муҳаммад пайғамбарни ва унинг авлодларини раҳмат қилсин ва (уларга ўз) саломини йўлласин.